

5.1. L'emfiteusi: concepte i elements que la integren.

Un dels elements que es manifesten a partir de la recepció del dret comú del segle XII és el vocabulari. Un dels àmbits on es fa present aquesta realitat és precisament dins de l'activitat dels notaris que van introduïnt conceptes i elements propis de la renovació jurídica. S'ha posat en evidència precisament la revitalització d'algunes paraules així com la importància de les persones que fan possible l'expansió del dret comú. Un dels conceptes que pren vigència i que es recupera del dret romà és l'emfiteusi, apareixent en els llibres notariais com un exemple de l'aplicació dels nous corrents jurídics i dels usos notariais itàlics¹. L'emfiteusi recuperada incorpora nous elements que la faran diferent de la romana, entre els que destaquen sobretot la teoria dels dos dominis o el pagament del concepte d'entrada, qüestions sobre les que tornarem. L'ús de la paraula emfiteusi, si bé no es generalitza fins un temps més tard, el podem considerar el paradigma d'aquesta recepció dels nous usos notariais i de la utilització d'una nova terminologia per part dels notaris i juristes².

---

¹ Guillem M. DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña*, Barcelona, 1985, p.241-242. Aquilino IGLESIA, "La difusión del derecho común en Cataluña", a *El Dret Comú i Catalunya*, Barcelona, 1991, p. 106ss. Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *De la enfiteusis a la enfiteusis*, "AAMN" (Madrid), V(1950), p.391. M. PESET, *L'emfiteusi al regne de València. Una anàlisi jurídica*, "Estudis d'Història Agrària" 7(1987), p.103.

² Coral CUADRADA MAJÓ, "Poder, producción y familia en el mundo rural catalán (siglos XI-XIV)", a Reyna PASTOR (comp.), *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, Madrid, 1990, p.240 (Publicat en català a Coral CUADRADA MAJÓ, *L'aixada i l'espasa. L'espai feudal a Catalunya*, Tarragona, 1999, p.43-74, un llibre que recull diversos articles publicats per aquesta autora, alguns dels quals citem ara en aquest capítol) IDEM, *Senyors i ciutadans: les senyories catalanes a la Baixa Edat Mitjana*, "Revista d'Història Medieval" 8(1998), p.69. José-Ramón JULIÀ VIÑAMATA, *La enfiteusis como factor transformador del paisaje en la Barcelona de principios de siglo XIV*, "Universitas Tarraconensis", X(1992), p.136-138. Per això són tan importants els manuals notariais per a l'estudi de l'emfiteusi donada la importància que hi tenen els contractes emfitèutics, tot i que també remarca aquest autor el pes que tenen els registres de cancelleria pel que fa a la relació entre l'emfiteusi i el poder reial, p.136-137.

A Bolonya, amb la renovació jurídica canalitzada a través del seu *Studium* i també relacionada amb l'escola del notariat, es començaven a reelaborar els conceptes jurídics, destacant el paper jugat pel jurista Irneri. Dins d'aquest context Irneri va incorporar la fórmula de l'emfiteusi en el seu *Formularium tabellionum* l'any 1116. La fórmula anterior, que es va mantenir a Bolonya entre el segle X i els inicis del XII, era concebuda en la persona de l'emfiteuta –*Petimus a vobis*–, i fou substituïda posteriorment per la nova fórmula que es redactava en funció del concedent –*Petitionibus enfiteoticariis annuendo*³. La començaren a utilitzar alguns notaris bolonyesos l'any que citem a dalt, fet que porta a Cencetti a pensar amb l'existència d'una escola de notariat precedent de l'estudi de Bolonya. A més aquests notaris, Bonando i Angelo, van iniciar una nova tipologia gràfica en la que es va sostenir posteriorment la coneguda com *littera bononiensis*⁴. La nova fórmula fou elaborada a la llum de la llei *Iubemus*, del primer llibre del Codi al títol segon, i inserta dins de la teoria irneriana dels quatre instruments (compra-venda, emfiteusi, donació i testament), teoria que més endavant va haver de ser

---

³ Giorgio CENCETTI, "*Studium fuit Bononie*. Note sulla storia dell'Università di Bologna nel primo mezzo secolo della sua esistenza", a *Lo Studio di Bologna. Aspetti, momenti e problemi (1935-1970)*, Bologna, 1989, p. 30; p.41-45. També vegi's d'aquest mateix autor "Il contratto di enfiteusi nella dottrina dei glossatori e dei comentatori", a *Ibidem*, p. 131-133. IDEM, *Diplomatica dell'enfiteusi bolognese*, "Rivista di Storia del Diritto Italiano" (Bologna), 17(1939), p.438-455. Es centra en l'anàlisi de ls contractes emfiteutics bolonyesos amb totes les seves singulars característiques, sobretot aquelles que són presents en la documentació anterior a l'aparició de la nova fórmula de l'emfiteusi. A nivell diplomàtic distingeix en els contractes tres parts, la primera de les quals és la *petitio*, la segona contè la *lex contractus* i la tercera és la referent a les estipulacions accessòries. L'estructura sempre és la mateixa tot i que hi ha elements que són variables d'un contracte a un altre.

⁴ Gianfranco ORLANDELLI, "*Petitionibus emphyteuticariis annuendo*. Irnerio e l'interpretazione della legge *iubemus* (C.1.2.14), a *Scritti di Paleografia e Diplomatica*, Bologna, 1994, , p. 511- 526.

reelaborada per tal d'ampliar i adaptar la tipologia instrumental a la nova realitat socio-econòmica.

L'emfiteusi medieval ja no era un contracte civil per a posar en explotació unes terres, un contracte intermig entre la compra-venda i l'arrendament, com en temps dels romans⁵. Amb el reviscolament de la terminologia legal romana, diu Freedman, es donà nova forma a pràctiques que ja existien abans, i es contrastava amb una forma paral·lela de tinença (la tinença servil) que restringia la llibertat personal. En la carta del *Recognoverunt proceres*, base constitucional de l'autonomia de Barcelona, va comportar també la definició de l'emfiteusi com a arrendament privilegiat i s'oferí la possibilitat d'adoptar-se com a model a les àrees rurals⁶. La nova emfiteusi era concessió de persona a persona, a perpetuïtat, i el senyor conservava el domini, el qual quedava dividit. A la Glossa d'Accursi apareix el concepte de divisió del domini, entre un *dominium directum* superior i un *dominium utile* inferior que recauen sobre una mateixa cosa⁷. Els glossadors i

---

⁵ Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic, 1993, p. 163. "L'emfiteusi es desenvolupa durant el Baix Imperi Romà com un intent per part dels senyors de fomentar el cultiu de terres despoblades o marginals. L'emfiteuta romà obtenia el dret d'usdefruit que podie ser transmès per herència, d'una manera semblant a la propietat; el paper del senyor, doncs, esdevingué pràcticament simbòlic. El tinent també podia obtenir el dret de subarrendar o alienar d'alguna altra manera la propietat, però no podia dividir-la. El senyor retenia la propietat última (*dominium directum*), que li donava dret al cens anual i a determinats avantatges sobre el consentiment i els beneficis de l'alienació. La utilització de la propietat per part del tinent (*dominium utile*) era quasi permanent i s'acostava molt a la possessió efectiva".

⁶ *Ibidem*, op.cit., p.164-165.

⁷ Bartolomé CLAVERO, *Temas de Historia del Derecho: Derecho común*, Sevilla, 1979², p.136-137. "En un principio, el dominio útil se configuraba tan sólo en el beneficio del noble subordinado que ocupa algún derecho señorial o dominical por concesión feudal (tal era el vasallo en sentido estricto), pero la evolución doctrinal sumariamente descrita irá imponiendo la extensión de tal dominio a sectores inferiores de la sociedad agraria hasta reconocérsele finalmente al «colono» o trabajador efectivo de la tierra, con lo cual —situación que será ya la usual en la división del dominio durante los siglos de la Edad Moderna— (...)Esta composición del dominio dividido,

els seguidors d'Irneri van elaborar aquesta teoria⁸, a partir de la qual es determinava que la propietat de la cosa era tan del senyor com de l'emfiteuta⁹. Aquest, per poder fruir de la propietat, havia de pagar un cens anual essent aquesta la principal obligació que contraïa respecte del senyor directe o establient. A més l'emfiteuta havia de pagar una quantitat en concepte d'entrada –*pretium* segons els glossadors-, fet que es considera com la intrusió d'un element propi de la compra-venda dins d'un altre tipus de contracte¹⁰. Aquest és un element comú que apareix en tots els formularis notariais elaborats a partir d'aquestes teories, considerat com

---

traducción civil de la estructura señorial subyacente al *ius commune*, habrá de informar ahora a la generalidad de las figuras contractuales agrarias que se heredan de los siglos altomedievales o que, en base a tipos romanos o bizantinos, ahora vuelven a concebirse (en relación de Baldo: *contractus superficiarius, contractus locationis ad longum tempus, contractus emphyteticus, contractus qui dicitur precario in genere foemenino, contractus livellarius et contratus feudalis*; relación a la que procede precisamente al tratar de la división del dominio que tales contratos han de producir), manifestando la misma doctrina cierta tendencia a configurar unitariamente tal variedad de figuras contractuales, pese a sus peculiaridades sustantivas, bajo un tipo general de «censo enfiteutico» cuya principal característica definitoria habría de ser la de la división del dominio entre las partes (...)"

⁸ Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *De la enfiteusis...*, *op.cit.*, p. 394-395. IDEM, *El Precario y la "Precaria". Notas para la historia de la Enfiteusis*, "EHDAP", II(1950), p.273-274. Giovanni Battista PASCUCCI, *Contratti agrari nell diritto statutario bolognese del secolo XIII*, Bologna, 1960, p.13-16. Giorgio CENCETTI, "Il contratto di enfiteusi...", *op.cit.*, p.145-146. Destaca el paper del glossador Bulgaro en la introducció del concepte de domini dividit.

⁹ Félix M. FALGUERA, "Derechos reales: su número. Teorías del dominio y de la propiedad", a *Conferencias de derecho catalán dadas en el Ateneno Barcelonés en 1870 y 1880*, Barcelona, 1889, p.75. "El dominio se divide en pleno y menos pleno, y éste en directo y útil. El directo lleva inherente la posesión civil de la cosa, y el útil la civil y la natural, no la natural sola, como decían equivocadamente los antiguos, porque entonces se equipararía al arrendatario y no podría llamar suya la cosa. Con el contrato de enfiteusis la posesión civil se divide entre el señor directo y el útil, de manera que ambos tienen el derecho de llamar suya la cosa, con la diferencia que el señor directo no la posee naturalmente ni la puede reivindicar, porque estos derechos están reservados para el señor útil. Dominio directo es, pues, el derecho en una cosa inmueble en virtud del cual uno puede llamarla suya, usar del derecho de tanteo o percibir una parte del precio o estimación de la cosa cuando se enajena y cobrar la pensión anual que se estipula en reconocimiento de este dominio si no ha sido enajenada o redimida. Dominio útil es el derecho en una cosa inmueble en virtud del cual podemos llamarla nuestra y reivindicarla de cualquier poseedor, teniendo compartida la posesión civil de la misma con el señor directo. Es completo cuando no se ha segregado del mismo ningún derecho real fuera del dominio directo, limitado, en caso contrario".

¹⁰ Giovanni Battista PASCUCCI, *Contratti agrari...*, *op.cit.*, p.21-23. Giorgio CENCETTI, "Il contratto di enfiteusi...", *op.cit.*, p. 136-139.

l'element que diferencia l'emfiteusi romana de la medieval. A aquestes obligacions de l'emfiteuta cal afegir-hi l'essència de l'emfiteusi, que és la millora –*ad meliorandum*-¹¹ i que es fa present continuament en els contractes d'establiment dels protocols notariaus que treballem, un concepte que també es troba en la glossa *accursiana* en els orígens de la recuperació del dret romà.

Tots aquests conceptes es van anar incorporant progressivament en els llibres de la doctrina notarial que s'anava elaborant a l'ombra de la universitat de Bolonya i de l'escola del notariat. Autors com Salatiel¹² o Rolandino¹³ ho van fer en els seus tractats i formularis, si bé amb algunes adaptacions diplomàtiques però conservant sempre l'essència de l'emfiteusi. Gràcies a l'arribada d'aquests formularis a Catalunya, entre altres coses, es va començar a configurar l'emfiteusi en les notaries catalanes, on els notaris anaven aplicant els conceptes provinents del dret romà i on es començaven a redactar els contractes d'establiment¹⁴. Així s'anava substituïnt la carta precària per la d'establiment en el terreny documental, un camp en el que precisament la paraula establiment va resultar ser sinònim

---

¹¹ Giorgio CENCETTI, "Il contratto di enfiteusi...", *op.cit.*, p.141- 148. Giovanni Battista PASCUCI, *Contratti agrari...*, *op.cit.*, p. 35-36. Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *De la enfiteusis...*, *op.cit.*, p.398. M. Peset, *L'emfiteusi al regne de València...*, *op.cit.*, p.111. Coral CUADRADA MAJÓ, *El Maresme medieval: Les jurisdiccions baronals de Mataró: Sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)*, Barcelona, 1988, p. 227. El concepte de millora i conreu de terres ermes seria la finalitat econòmica originària de l'emfiteusi.

¹² Gianfranco ORLANDELLI (ed.), *Salatielle. Ars Notariae*, Milano, 1961, p.145-148.

¹³ Giovanni Battista PASCUCI, *Contratti agrari...*, *op.cit.*, p. 37- 51. Per a Rolandino l'emfiteusi és "...*possessionis immobilis rei ad certum tempus alteri facta concessio, dominio et proprietat retenta, sub conditione annue pensionis et renovationis finito concessionis tempore fiende*."

¹⁴ Coral CUADRADA, *El Maresme medieval...*, *op.cit.*, p. 223.

d'emfiteusi¹⁵. Els contractes s'anaren fent cada vegada més complexos, sobretot a partir de mitjans segle XIII, incloent també proteccions tant per al senyor com per al tinent, diu Freedman.

La paraula emfiteusi no apareix en la documentació notarial catalana, que és la que ens interessa, fins a les darreries del segle XIII però sí en els textos legals ja des de finals de segle XII¹⁶. Si la incorporació de la paraula emfiteusi fou més lenta hem de dir que la introducció del concepte ja es comença a intuir a finals del segle XI, amb l'aparició d'alguns contractes amb caràcter emfitèutic¹⁷. En aquests contractes, diu Carreras Candi, es van afegint els elements que configuren l'emfiteusi, essent els principals el cens i el domini senyorial. Però també l'entrada,

---

¹⁵ *Diccionari d'Història de Catalunya*, p. 848-849. Eduardo de HINOJOSA, "El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña", a *Obras Completas*, Madrid, 1955, p.90-97. Josep M. PONS GURI, "Entre l'emfiteusi i el feudalisme", a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.3, Barcelona, 1989, p. 189. Sobre aquesta qüestió vegi's el treball de Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *El Precario...*, *op.cit.* Pere BENITO MONCLÚS, *Del caràcter agrari de la documentació contractual: la concessió "precaria"*, "AEM"26/1(996), p. 73-74. (treball integrat dins de l'article col·lectiu *Three typological approaches to Catalanian Archival evidence, 10-12 centuries*, en el que hi participen amb els seus respectius treballs Adam J. Kosto i Nathaniel L. Taylor. Guillermo CABANELLAS, *Diccionario Enciclopédico de Derecho usual*, Buenos Aires, 1981¹⁸, v.III, p.p.461-463; 565. De l'establiment diu: "Denominación peculiar que en el derecho catalán recibe la enfiteusis...".

¹⁶ Josep M. PONS GURI, "Entre l'emfiteusi...", *op.cit.*, p.188. Es refereix a la constitució de Pere I donada des de Barcelona l'any 1210 prohibint les alienacions de fundes tinguts a cens sense el consentiment del senyor directe. Coral CUADRADA, *El Maresme medieval...*, *op.cit.*, p.224. Al Maresme apareix a principis del segle XIV. Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, 1988, p.163- 166. IDEM, *Els orígens de la servitud...*, *op.cit.*, p.164. Sobre els textos legals Cfr. Guillem M. DE BROCA, *Historia del Derecho ...*, *op.cit.*, p. 310-318. També el treball de Francesc CARRERAS CANDI, *Notes sobre los orígens de la enfiteusi en lo territori de Barcelona*, "Revista Jurídica de Cataluña" (Barcelona), 16(1910), p.26-153.

¹⁷ Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *De la enfiteusis...*, *op.cit.*, 398. Francesc CARRERAS CANDI, *Notes sobre los orígens ...*, *op.cit.*, p.193-199.

la fadiga, que es generalitzà al segle XII acostumant a fixar-la en un termini de 30 dies, així com el lluïisme cap a finals d'aquest mateix segle¹⁸.

Serà també al segle XII en que, a Catalunya, s'observa la sistematització de les relacions jurídiques, de forma paral·lela a la consolidació de la redistribució del sòl, tot adequant-se a una normativa provinent de la renovació jurídica itàlica¹⁹. Es torna a utilitzar la cessió de terres *ad meliorandum* pel sistema emfitèutic, amb l'aparició d'un nou tipus de contracte, l'establiment²⁰. Prenent la definició que fa Pons Guri l'establiment és

...el contracte en virtut del qual el senyor lliurava un funde a un pagès per al seu millorament i conreu, satisfent una quantitat a l'entrada i a més una quota –part de les collites i altres prestacions anyals en diner o en espècie-. Aquest establiment era a perpetuïtat, de manera que l'agricultor tenia la seguretat de la seva permanència i així l'establert rebia la senyoria útil i l'aprofitament immediat de la terra, mentre que el senyor establiment tenia el domini superior o directe²¹.

Tenim doncs definit un tipus documental que es va generalitzar en el conjunt del camp català a la Baixa Edat Mitjana i que es va fer cada vegada més present en la realitat quotidiana de les comunitats pageses dels segles XIV i XV. Per als camperols constituïa un element molt més transcendent que una simple definició jurídica

---

¹⁸ Francesc CARRERAS CANDI, *Notes sobre los orogens...*, (1909), *op.cit.*, p.200-212; 504-508.

¹⁹ Josep M. PONS GURI, "Entre l'emfiteusi...", *op.cit.*, p. 185.

²⁰ *Ibidem.*, p.188.

²¹ Josep M. PONS GURI, " Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines (s.XIII-XV)", a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.3, Barcelona, 1989, p. 325.

...la veritable dimensió de l'emfiteusi només adquireix una plena significació en el context social i econòmic on es genera, és a dir, en la lògica dominant del sistema feudal²².

Dins d'aquest context i segons aquests plantejaments l'emfiteusi i el feudalisme caminaran de bracet fins al segle XVIII²³. A més cal tenir en compte el caràcter coercitiu i impositiu del contracte emfitèutic, que es convertí en la base legal de l'exacció senyorial, molt proper als mecanismes d'opressió extraeconòmica establerta entre dues parts. Són qüestions aquestes que es poden comparar amb situacions similars d'altres llocs, com ara els camperols italians, de l'Aragó o del País Valencià²⁴.

Aquesta dinàmica queda reflectida plenament en els manuals notarials, en els que ja trobem establiments des del primer terç del segle XIII²⁵. En aquests primers contractes pertanyents a la població d'Alcover, hi ha el verb dispositiu, sobre el que ens referirem en un apartat posterior, el cens i el termini de pagament i l'entrada, però encara no hi ha constància del lluïsmo ni del foriscapi. L'evolució en els establiments abarcarà els segles XIII i XIV arribant a la seva plena configuració al segle XV. En aquesta evolució cal tenir en compte tot el seguit d'elements que es van incorporant al contracte, sempre partint dels essencials que giren entorn de la qüestió del domini dividit. En virtut d'aquest en els establiments

---

²² Gerard CARCELLER, *La baronia de Queralt al segle XV. Organització del territori i gestió econòmica d'un espai feudal*, Montblanc, 1998, p.95.

²³ Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *De la enfiteusis...*, *op.cit.*, p.396. M. PESET, *L'emfiteusi al regne de València. Una anàlisi jurídica*, "Estudis d'Història Agrària" 7(1987), p.99.

²⁴ Coral CUADRADA MAJÓ, *Senyors i ciutadans...*, *op.cit.*, p.70.

hi compareixen dues parts: el senyor directe com a propietari i atorgant, i l'emfiteuta, que gaudeix de l'usdefruit del bé establert. A més cada part té uns drets i unes obligacions²⁶. El senyor directe no perd la propietat de l'immoble –gaudeix del *directum dominium*–, i té el dret de cobrar la pensió o cens. Aquest de fet era l'objectiu principal de l'emfiteusi perquè aquest era realment el profit que en podia treure el senyor directe²⁷. A més hi ha els drets de de capbreuació, de fadiga i de lluïsmes. Mitjançant la fadiga el senyor directe podia quedar-se la cosa alienada per l'emfiteuta i pel mateix preu. I a través del lluïsmes el senyor podia rebre una part del preu de la venda de la finca o del dret d'entrada, essent aquest darrer el dret senyorial per excel·lència segons Carreras Candi²⁸. El cobrament del lluïsmes va comportar diversos conflictes a l'àrea de Barcelona, amb la conseqüent normativa, recollida en gran part per Carreras Candi²⁹. Un tema aquest el del lluïsmes i els

---

²⁵ Cfr. A.A.D.D., *Manual d'Alcover*, "Rubrica", III(1989), p.172-173.

²⁶ Una síntesi sobre el concepte d'emfiteusi i els elements que la componen, tal i com es reflecteixen en la documentació es troba al treball de Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, *La Pia Almoïna de Barcelona (1161-1350)*, Barcelona, 1998, p.239ss. Vegi's també el treball de Gerard CARCELLER, *La baronia de Queralt ...*, *op.cit.*, p. 95-142. També cal tenir en compte que en la majoria d'articles i estudis que citem en referència a l'emfiteusi inclouen introduccions sobre els aspectes generals i els elements que configuren els establiments emfitèutics. Sobretot vegi's M. PESET, *L'emfiteusi al regne de València...*, *op.cit.*, p.109-123. Guy LEMEUNIER, *Cens emfitèutic i colonització agrícola a Múrcia (1450-1900) (Primera part)*, "Estudis d'història Agrària" 7(1987), p.51-52. Antonio PÉREZ AUNÓS, *El Derecho catalán en el siglo XIII*, Barcelona, 1926, p.110-112. Defineix l'emfiteusi i els seus principals elements, destacant sobretot la regulació dels contractes emfitèutics a partir dels Costums de Tortosa, als que fa un repàs exhaustiu. Sobre els censos Antonio BORRELL Y MACIÀ, *Los censos emfitèuticos en Cataluña*, Barcelona, 1948. *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona, 1994, p.381-382.

²⁷ Josep PONS GURI, "Relació jurídica...", *op.cit.*, p.326. Coral CUADRADA MAJÓ, *La pagesia medieval, una classe homogènia? (Anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)*, "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics" V(1994), p. 68. Guy LEMEUNIER, *Cens emfitèutic...*, *op.cit.*, p.52: "D'una banda, l'emfiteusi constitueix uns drets consolidats sobre el bé cedit, una quasi-propietat, a favor del censatari. De l'altra, assegura al propietari original una renda fixa i l'allibera de les preocupacions de la gestió i, alhora, el fa beneficiari de la plus-vàlua del bé per mitjà de la percepció del lluïsmes"

²⁸ Francesc CARRERAS CANDI, *Notes sobre los orígens...*, (1909), *op.cit.*, p.507.

abusos que es generaren al seu entorn que la historiografia encara no ha treballat amb profunditat, segons alguns autors³⁰, tot i ser un dels elements que configuren la novetat inherent a l'emfiteusi³¹. Dins de les obligacions del senyor directe hi ha el lliurament de la cosa a l'emfiteuta per tal que aquest aconseguixi el domini útil.

Per la seva banda l'emfiteuta havia de pagar un cens anual, ja sigui en metàl·lic o en espècie, i una quantitat determinada en concepte d'entrada, la qual també podia ser satisfeta en espècie segons veurem més endavant. A l'emfiteuta, a través de l'establiment, se li imposa també la condició de que millori la terra, que planti uns determinats conreus, o que edifiqui cases, qüestions que apareixen redactades i perfectament estipulades en els instruments notariais. Havia de reconèixer el domini directe per mitjà de la capbreuació, un mecanisme que assegurava els drets del senyor del domini directe a manca de registres públics que no existeixen. El senyor útil podia transmetre la cosa, però si la transmissió es feia a títol oneros, diu Pons Guri, el senyor directe havia de donar el seu consentiment i en rebia l'import de la tercera part del valor de l'immoble. Però si la transmissió es feia sense l'aprobació del senyor s'havia comès una infracció, llavors el senyor tenia el dret de fadiga, o sigui, el retracte *a posteriori* pel termini de 30 dies

---

²⁹ Francesc CARRERAS CANDI, *Notes sobre los orígenes...*, (1910), *op.cit.*, p.26ss. Sobre els problemes generats entorn de la qüestió pagesa, i concretament per la qüestió dels lluïsmes Cfr. Josep M. SALRACH, "Problema agrari i política de la monarquia en la crisi baixmedieval catalana", a *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, p. 217-244.

³⁰ JULIÀ-VIÑAMATA, *La enfiteusis...*, *op.cit.*, p.133. Diu que encara no s'ha estudiat suficientment temes com ara l'elevat lluïsmes o les trabes legals plantejades pels propietaris al subestabliment.

³¹ Pere BENITO MONCLÚS, *Del caràcter agrari...*, *op.cit.*, p. 85-86. Josep M. PONS GURI, "Sentència arbitral sobre lluïsmes, subestabliments i altres drets emfiteutics a Sant Celoni", a *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, vol.III, Barcelona, 1989, p.237-248.

següents a aquell en què tingués coneixement del fet, pel mateix preu consignat en l'escriptura³².

5.2. Els establiments en els manuals notarials.

Per tal d'analitzar aquest aspecte de l'activitat dels notaris del Camp de Tarragona hem treballat sobre unes cates d'establiments. La gran quantitat de documents que anavem localitzant ens van obligar a seguir la recerca recollint dades procedents d'algunes mostres d'establiments. Així hem buidat els llibres notarials d'Alcover i de Reus obtenint un total de 1126 documents. Entre aquests hi comptem també els sots-establiments, que tractem en un darrer apartat del present capítol. Presentem dos quadres amb els establiments de cada una de les poblacions, distribuïts per anys i dins de cada any per mesos. Quan parlarem dels sots-establiments farem al·lusió al fenomen dels establiments dins de la classe pagesa, fins i tot ens referirem de passada a la fluctuació dels contractes. Ara només podem citar la quantitat de documents que hem utilitzat per tal de poder entrar dins dels aspectes diplomàtics, però sempre tenint en compte que tot el que diem no és més que una mostra representativa del que succeïa al Camp de Tarragona entorn de l'ocupació del territori i la distribució del sòl i els conreus als segles XIII-XIV. I ho diem recolzant-nos en la documentació conservada.

---

³² Josep M. PONS GURI, "Relació jurídica...", *op.cit.*, p. 326.

5.2.1. Estructura diplomàtica dels establiments emfitèutics.

La documentació medieval presenta una estructura ben definida pels diplomatistes, inclosa en els tractats de l' *Ars Notariae* i que coneixien pro bé els autors de l' *Ars Notariae*, com Rainer de Perugia o el mateix Rolandino. Ens referim a la coneguda tripartició de protocol, part central o dispositiu i escatocol. Cal tenir en compte però, com adverteix Floriano Cumbreño, que els elements que integren aquesta estructura –invocació, intitució, direcció, salutació, notificació, dispositiu...- no es dona en tots els documents amb una rigidesa inflexible, ni en el contingut ni en la distribució³³. En els establiments podem comprovar com les tres parts essencials a què ens referim es compleixen, cosa que ja no podem dir del contingut de cada una d'aquestes parts, les quals presenten certes diferències entre uns instruments i altres.

Aquí ens centrem en l'anàlisi dels instruments que treballem en els manuals notariais, si bé és prou conegut i ja ho hem dit en el nostre estudi, que hi ha diferències evidents entre les notes insertes en els llibres notariais i els contractes

---

³³ Arthur GIRY, *Manuel de Diplomatie*, Genève, 1975 (Reimp. de l'edició de París de l'any 1894). El llibre IV, dividit en 9 capítols (p.479-660), està dedicat a les parts dels documents centrant-se també en els elements exteriors, incloent també dos llargs capítols sobre els signes de validació. Manllevem d'aquest autor les principals idees referents a la divisió dels documents. Tenim en compte igualment l'obra de Antonio FLORIANO CUMBREÑO, *Curso general de Paleografía y Paleografía diplomática españolas*, Oviedo, 1946, p. 261-275. També O. GUYOTJEANNIN; J. PYCKE; B.-M. TOCK, *Diplomatique médiévale*, Tournhout, 1993, p. 72-85. Aquest llibre constitueix no només una guia per tot el referent a la diplomàtica medieval sinó també una eina per a localitzar bibliografia i treballs concrets que va citant correctament en cada un dels apartats. No obstant, tant aquest manual com el de Giry donen una visió massa francesa sense tenir massa en compte altres realitats.

redactats *in mundum*, en el pergamí. L'estructura en ambdós casos és la mateixa, els elements que la integren també, amb alguns petits canvis. El més notable d'aquests és la redacció gairebé íntegra de totes les clàusules i condicions del contracte que, en les minutes només apareixen insinuades mitjançant les conegudes etceteracions. Els establiments en pergamí s'inicien amb la notificació – *Sit omnibus notum*³⁴, *Noverint universi*³⁵ – element que evoluciona fixant-se a mitjans del segle XIV en aquesta segona forma: L'altre element que sí que apareix en els pergamins són les signatures dels atorgants, els noms dels testimonis i el signe del notari amb la corresponent subscripció.

A. Protocol.

S'inicien els contractes amb la intitulació, on hi ha el nom de l'atorgant o atorgants, el qual va precedit en la majoria de casos pel pronom *quod*. El nom de l'atorgant pot anar acompanyat del nom de la muller i/o dels fills segons els casos. O també poden ser establiments que s'atorguen amb el consentiment d'algú. Per exemple quan l'hospitaler de Tarragona, l'any 1246, dona diverses peces de terra en establiment ho fa *consilio et voluntate Capitulo Terrachone*³⁶, expressió que precedeix el verb del dispositiu. Si l'atorgant és una dona atorga el document amb el consentiment del seu marit, i afegeix la mateixa fórmula fent constar,

---

³⁴ Alguns exemples els trobem en l'apèndix 3, documents 3 5, 6 i 7.

³⁵ Exemples a l'apèndix 3, documents 8 i 9.

lògicament, el nom de l'espòs. En el cas de les vídues hi ha el nom del difunt marit.

Altres dades que trobem en el protocol i completant la intitulació és la procedència dels atorgants, i més rarament l'edat i l'ofici, qüestions que tractarem en el proper apartat més exhaustivament. També hi ha elements de diplomàtica notarial quan a sobre dels noms d'aquests atorgants el notari hi afegeix unes ratlletes per a indicar la ferma. També hi ha la paraula *iurat*, generalment abreviada, per a indicar el jurament, tot i que el signe de les ratlletes també ho podria indicar.

B. Part central.

És la part essencial del contracte. És la que defineix l'acció que es descriu en el document, centrat tot en el verb dispositiu *damus et stabilimus vobis*, al que s'hi afegeix ben aviat la partícula *ex certa scientia*, que uneix el dispositiu amb l'exposició, és a dir, aquell apartat on l'atorgant exposa els motius que l'han mogut a dur a terme l'establiment. Aquests motius els trobem només en aquells casos en els establiments atorgats per a buscar recursos per a les diverses capellanies.

El dispositiu ofereix una evolució en la seva forma, si bé el seu sentit sembla ser el mateix. Partim dels primers establiments d'Alcover dels anys 1228-

---

³⁶ AHAT, Alcover 2, f. 29v. 1246, febrer, 12. Dóna una terra amb vinya i, en un altre establiment, una peça de terra plantada i per plantar.

29, en que apareix indicat mitjançant diverses expressions –*damus et statuimus*³⁷, *damus et stabilimus*³⁸, *statuimus*³⁹, *damus et concedimus*⁴⁰, *stabilimus*⁴¹, *damus*⁴²-. És precisament en aquesta població on trobem més variacions en la manera d'expressar el dispositiu, formes que tenen a veure en el ventall cronològic amb el que treballem. Aquest període, sobretot en els llibres alcoverencs del segle XIII, les varietats de dispositiu són nombroses, cosa que fins i tot ens impideix dibuixar un esquema general que ens permeti dir que el dispositiu era d'una o altra forma.

Un dels elements característics d'aquestes expressions alcoverenques és també els elements que acompanyen els verbs dispositius. Així per exemple s'incorpora la modalitat *ad censum* en diverses ocasions⁴³, essent substituït per *ad quartam*⁴⁴ en aquells casos en els que els censos es corresponen amb parts alíquotes de la collita, tal com inclouen en altres apartats de l'instrument. Un altre element interessant que trobem en alguns establiments d'Alcover, i que es contradiu en gran part amb el que dèiem respecte la paraula emfiteusi en la

---

³⁷ AHAT, Alcover 1, f.3v. 1228, agost, 29.

³⁸ AHAT, Alcover 1, f. 6v. 1228, octubre, 10.

³⁹ AHAT, Alcover 1, f. 7 v. 1228, octubre, 11.

⁴⁰ AHAT, Alcover 1, f. 8. 1228, octubre, 11.

⁴¹ AHAT, Alcover 1, f. 8 v. 1228, octubre, 23.

⁴² AHAT, Alcover 1, f. 9 v. 1228, octubre, 30.

⁴³ AHAT, Alcover 2, f. 1 v. 1245, setembre, 15: *damus et constituimus vobis ad censum*. AHAT, Alcover 5, f. 17. 1279, agost, 18: *per nos etc. damus et stabilimus ad censum*. AHAT, Alcover 111, f. 5 v. 1291, agost, 12: *ad censum nobis faciendum vobis*.

⁴⁴ AHAT, Alcover 107, f. 46. 1282, agost, 3: *de certa scientia per nos etc. damus et stabilimus ad quartam vobis*.

documentació, és precisament l'expressió *emphiteosim*. Aquesta apareix excepcionalment en algun instrument ja a l'any 1278⁴⁵, però no ho fa de forma regular, trobant-la també molt rarament en algun establiment de la primera part del segle XIV⁴⁶.

A Reus no apareix aquesta expressió sobre el caràcter emfitèutic dels contractes, tot i que observem una regularitat més acusada en la forma de redactar els dipositius. Aquesta regularitat vé donada lògicament per la cronologia en la que ens movem, donat que els establiments reusencs parteixen de finals del segle XIII en un temps en que ja estan canonitzades unes determinades formes. Ja des de l'any 1298 trobem els verbs *damus* i *stabilimus*, tant en plural com en singular, i en alguna ocasió d'acompanyen de la condició *ad censum*⁴⁷, i poc a poc es va fixant la fórmula més corrent ja a partir del primer decenni del segle XIV⁴⁸.

Després de redactar el dispositiu apareix el nom dels destinataris dels contractes, que en el cas dels establiments són els emfiteutes. Seguidament es cita

---

⁴⁵ AHAT, Alcover 4, f. 10. 1278, setembre, 4: *per nos et nostros damus et stabilimus in emphiteosim*. AHAT, Alcover 107, f. 43. 1282, juliol, 29: *dono et stabilio vobis dictis Barchinone et Eligendi et vestris in emphiteosim*. AHAT, Alcover 111, f. 38 v. 1292, febrer, 8: *per nos etc. damus in emphiteosim et stabilimus vobis* (nom dels emfiteutes) *ad censum* (sic) *nobis faciendum*. AHAT, Alcover 119, 1292, juliol, 22: *per nos et omnes nostros damus et stabilimus vobis, Petro Gras et uxor vestre Marie et vestris, perpetuo, in emphiteosim*

⁴⁶ AHAT, Alcover 119. 1315, juliol, 22: *per nos et omnes nostros damus et stabilimus vobis* (nom) *perpetuo in emphiteosim*. AHAT, Alcover 130, f. 18 v. 1331: *gratis et ex certa scientia per me et omnes meos dono et stabilio in emphiteosim vobis*.

⁴⁷ AHCR, Reus 1, f. 2 v. 1298, gener, 4: *dono et stabilio ad censum vobis*. AHCR, Reus 3, f. 14. 1299, agost, 9: *damus et stabilimus vobis*. AHCR, Reus 3, f. 15.. 1299, agost, 20: *dono et stabilio ad censum*. AHCR, Reus 4, f. 15 v. 1301, gener, 7: *damus et stabilimus ad censum vobis*

⁴⁸ AHCR, Reus 2, f. 3 v. 1306, octubre, 12: *per nos et nostros damus et stabilimus vobis*.

la cosa establerta, la seva ubicació i les afrontacions, determinant-se també les condicions del contracte. En primer lloc hi trobem aquella que inclou totes les entrades i sortides, és a dir, allí on s'especifica realment tot el que inclou l'establiment. A Bolonya els notaris van mantenir invariable al llarg del segle XI la fórmula *cum introito et extroito* per a indicar els elements que integraven la donació. Però al segle XII, fruit també de la renovació del notariat i de la renovació jurídica va començar a aparèixer *cum ingressu et egressu*, amb una lenta evolució, ja que els notaris bolonyesos encara mantenien l'antiga fórmula de l'emfiteusi⁴⁹. El pagament del cens, amb el termini corresponent, i les diverses clàusules acaben de configurar la part central de l'establiment, qüestions totes elles que mereixen una atenció especial per part nostra en un proper apartat dins d'aquest mateix capítol. També el dret de fadiga i el pagament de l'entrada, així com les diverses renunciacions.

C. Escatocol.

També anomenat protocol final, inclou la data cronològica i també, la majoria de vegades, la tòpica. Després hi ha les signatures dels atorgants, els noms dels testimonis i la signatura del notari que valida el contracte.

---

⁴⁹ Giampaolo ROPA, "Sulla lingua e su alcuni modi espressivi delle più antiche carte bolognesi (secoli X-XII), a *Studio bolognese e formazione del Notariato*, Milano, 1992, p.69-115.

Les diferències entre les notes que hi ha en els manuals i els establiments redactats *in mundum* són notables. Per començar en les notes es fa referència a la data només en alguns casos, tal com veïem en parlar de la cronologia en els manuals. El lloc on s'atorga l'establiment no es fa constar mai. En els establiments en pergami es diu sempre *Actum est hoc* seguit del lloc i la data cronològica.

Tampoc hi consta la signatura de l'atorgant o atorgants ni la validació del notari, però sí els noms dels testimonis. Aquests apareixen generalment en una línia apart del cos de la nota, diferenciant-se bé del que és el document, qüestió a la que ja hem alludit en parlar de l'activitat notarial. En el segon establiment en pergami de l'Apèndix 3, document número 3, atorgat pel prepòsit de Tarragona, en Guillem de Banyeres, fa constar en la intitulació que actua *cum assensu et voluntate Capituli*. Aquest fet es tradueix precisament en l'escatocol, en el moment en que les dignitats capitulars subscriuen el contracte. Així hi ha el nom del propi prepòsit, del precentor Berenguer d'Anglesola, l'ardiaca de Sant Fructuós Berenguer d'Olivella, l'infermer Arnau de Porta, el prior Pere de Puols, el succentor Ramon de Bruguers, acompanyats de dos canonges, en Pere Goraci i Berenguer de Calderes. Al costat dels membres del Capítol s'hi inclou la fórmula *subscribo*. També hi ha el nom dels testimonis, en Ramon de Grada i Berenguer de Terrassa. No hi ha però el *signum* del notari, Miquel Boter, i sí que hi consta el nom de Nicolau Vinater *hoc scripsi mandato Michaelis Boter, Terrachone notarius...*

Per altra banda cal dir també que aquest apartat dels contractes, amb l'estructura que acabem de dibuixar, és comú a tots els contractes redactats pels notaris, i no només exclusiu dels establiments.

5.3. Les persones en els establiments. Senyors i emfiteutes.

Dins del protocol amb el que s'inicia l'establiment trobem el nom de l'atorgant. A través dels contractes emfitèutics els atorgants s'erigien en senyors directes de la cosa establerta. Formaven una de les dues parts que tenien el domini sobre l'immoble. Més endavant hi ha el nom de la persona que rep la cosa en emfiteusi, ostentant el domini útil sobre aquesta. Tenim per tant les persones principals del contracte, deixant a banda el paper validador del notari i el dels testimonis. Les persones a que ens referim, senyors i emfiteutes en definitiva, apareixen en els establiments amb noms i cognoms, amb el nom del difunt marit en el cas de les dones vídues, que a vegades van acompanyades també dels fills quan atorguen establiments⁵⁰.

Fixem-nos doncs en la primera part compareixent del contracte. Algunes de les dades que tenim sobre ells són suficients com per a fer-nos una idea, per exemple, de la seva procedència social que podem intuir a partir de l'ofici. Aquest és indicat molt poques vegades, essent més general en el cas dels eclesiàstics, ja

---

⁵⁰ Com a eina auxiliar per a conèixer els noms que apareixen en la documentació Cfr. Dídac BERTRAN, *750 años de apellidos alcoverenses*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 6(1978), p.2-14. També Joan CAVALLÉ, *Els noms personals masculins dels alcoverencs, s. XIV-XVIII*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 4(1988), p.7-22.

siguin canonges o dignitats capitulars de Tarragona –hospitaler, paborde...- o preveres que tenen al seu càrrec alguna capellania. En aquests casos sempre es diu el nom de la capellania que ostenten i el nom del fundador, i el motiu de l'establiment és generalment per a nodrir la capellania –*ad utilitatem dicte capellanie*-. A Reus trobem diversos exemples al respecte. És el cas de Guillem Lambart, qui apareix diverses vegades al llarg de l'any 1308 i el tornem a trobar els anys 1311, 1312, 1321 i 1328. Lambart era prevere capellà de la capella instituïda per Arnau Solzina, i sabem que va atorgar un testament el dia 28 de febrer de 1327⁵¹. Altres capellans que concedeixen establiments a Reus són en Joan Solzina, de la capellania fundada per Francesca, muller del difunt Bernat Salvany –apareix entre els anys 1328 i 1343-; en Pere Nadal, de la capellania en honor de Santa Eulàlia erigida pel prevere Pere de Bellavista, que fou rector de la parròquia de Sant Pere de Reus –apareix els anys 1330 i 1342-; en Pere Figuer, de la capellania creada per Arnau, rector d'Ulldemolins, que només el trobem l'any 1339; en Pere Pescater, d'una capellania instituïda a la Seu de Tarragona per mossèn Esteve de Tarragona, que el trobem només l'any 1348. Destacar també que hi ha el prevere Pere Solzina que l'any 1342 consta com a capellà de la capellania creada a Reus per Guillem Litrà⁵², i que sembla que fou substituït més endavant ja que al 1349 hi ha al seu lloc n'Arnau Massot.

---

⁵¹ Daniel PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort. Religiositat i ritual funerari al Reus del segle XIV*, Reus, 1998, p. 58; 101. Sabem que Arnau Solzina va fundar també una capellania a l'Hospital de Sant Joan de Reus l'any 1330 i que encara era vigent al segle XVIII.

⁵² *Ibidem*, p.101. Guillem Litrà va fundar un benefici sota l'advocació de Sant Pere l'any 1310 amb un capital de 300 sous.

Els exemples sobre aquests aspectes a Alcover són menys nombrosos que a Reus. Una de les capellanies alcoverenques que més establiments atorguen és la de Martí Cervera, i el seu capellà l'any 1282 és Ramon Riquelme, que després fou vicari de la parròquia d'Alcover i ens consta com a notari d'aquesta població. El trobem en diverses ocasions atorgant establiments per tal de nodrir l'esmentada capellania dels recursos suficients. Fins l'any 1329 van desfilant entre els atorgants capellans com Pasqual Navarra, Bartomeu de Valmaià o Ferran Joan, de les capellanies de Vidal de Capafonts el primer i de la de Guillem Llobet els dos darrers.

Amb aquests establiments s'asseguraven una entrada de numerari per als beneficis i capellanies de manera que aquestes fundacions arribaven a convertir-se en veritables institucions feudals. El punt de partida era generalment la darrera voluntat del fundador del benefici o capellania, a través de la que pretenia aconseguir la salvació eterna, potser sense saber l'envergadura que prendria més tard la seva iniciativa. Un exemple el tenim a Santa Coloma de Queralt on el benefici del *Corpus Christi*, fundat a primers del segle XIV, va anar adquirint més importància al segle següent⁵³.

---

⁵³ Cfr. Gerard CARCELLER I BARRABEIG, *Renda senyorial i exacció sobre el camperolat de Santa Coloma de Queralt (segle XV)*, "Recull" (Santa Coloma de Queralt), 3(1995), p.27-46. IDEM, *La baronia de Queralt...*, op.cit., p.96 (nota 2). Isabel GARCÍA DÍAZ, *La huerta de Murcia en el siglo XIV (Propiedad y producción)*, Murcia, 1990, p. 30-53. En aquest treball es posa de manifest la importància del cens emfitèutic en el procés de colonització del regne de Múrcia, però sobretot el fet de que l'Església es troba al darrera de la majoria de censos a través de la fundació de capellanies o aniversaris.

En relació amb els testaments trobem diversos atorgants que són marmessors d'alguna darrera voluntat i que atorguen establiments per a complir precisament amb la darrera voluntat del testador. Això ho fan saber després de la intitució quan inclouen la fórmula *ex potestate nobis tradita et obtenta...*; *ex certa scientia per nos et successores nostros auctoritate predicta...*; *ex certa scientia, per nos et successores elemosine....*; *utilitatem dicte elemosine per nos et successores nostros in dicte elemosine...* Els marmessors que trobem més vegades són en Mateu Roca, Joan Feliu i Arnau de Marca, marmessors i executors del testament de Jaume Rei, de Reus, que va instituir hereus universals Déu i els pobres. En total són 19 establiments entre els anys 1320 i 1323 i el motiu per atorgar-los sempre és per a complir la darrera voluntat del testador i, en definitiva, per a nodrir aquesta almoina. Altres marmessors, si bé amb molts menys establiments atorgats, són Vicent Ferrer i Ramon Pedrol, marmessors del testament de Bartomeu Mir (any 1323, només 2 establiments)⁵⁴; Bernat d'Olives i Guillem ....., marmessors del testament d'Arnau Bosch (entre 1329 i 1339 atorguen 4 establiments)⁵⁵; Pere Nadal i Guillem d'Església, preveres beneficiats de Reus i marmessors de Pere de Bellavista, rector de Sant Pere de Reus (un establiment l'any 1330); Mateu Genovès i Ramon de Marca, marmessors del

---

⁵⁴ Daniel PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort...*, *op.cit.*, p.101. En el seu testament del dia 24 de novembre de 1321 va instituir un benefici sota l'advocació de Sant Pere i dotat amb un tros de terra, una vinya i un hort. Hi ha també un establiment d'una quarterada de terra a favor de Pere Negre Gironès atorgat per Pere Mir, procurador i administrador dels béns i drets de la capellania instituïda a Reus pel seu pare Bartomeu Mir. AHCR, Reus 21. 1338, juliol, 21.

⁵⁵ Hem localitzat un testament del 19 de març de 1327 d'Arnau Bosch en el que nomena marmessors en Guillem i Ramon Bosch. Possiblement no és el mateix personatge al que ens referim a dalt. AHCR, c.m.e., ll.1, f. 57-57v.

testament del difunt Mateu Roca, el qual hem citat més amunt com a marmessor d'un altre testament (només un establiment l'any 1338).

El concepte de marmessors el trobem a Alcover en només dues ocasions. Són dos establiments en els que apareixen com atorgants els marmessors del comte d'Urgell, Ermengol, juntament amb el batlle de l'arquebisbe, el batlle de Guillem de Montcatà i el batlle del preposít⁵⁶. Donen en establiment emfitèutic l'escrivania, l'any 1315, qüestió a que ja ens hem referit en un capítol anterior.

Altres dades referides als atorgants giren entorn del seu ofici. Deixant a banda els preveres, una mostra dels quals acabem de veure, trobem també jurispèrits: Ramon Mascarell a Alcover⁵⁷ i Ramon Solzina i Simó Pellicer a Reus⁵⁸. També persones que ostenten la condició de cavallers, *miles* segons els documents. Un d'aquests és en Guillem Jardí, que atorga un establiment a Reus juntament amb la seva muller l'any 1322⁵⁹. A Reus destaca també n'Arnau de Barberà, castlà de Blancafort, l'any 1330⁶⁰, que tal vegada el podríem incloure dins d'aquest grup. A Alcover hi ha en Ramon de Vilanova que atorga un primer establiment l'any 1279 juntament amb la seva muller Elisenda, i més endavant, ja als primers anys del

---

⁵⁶ AHAT, Alcover 119.

⁵⁷ AHAT, Alcover 127, f.141 v. 1327, gener, 12.

⁵⁸ AHCR, Reus 4, f. 30 v. 1301, setembre, 20. AHCR, Reus 22. 1339, febrer, 23.

⁵⁹ AHCR, Reus 10, f. 65. 1322, març, 21. Saura va atorgar testament el dia 19 d'agost de 1327, fent constar que era la muller del difunt Guillem Jardí. *Cfr.* Daniel PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort...*, *op.cit.*, p. 112ss.

⁶⁰ AHCR, Reus 12, f. 23. 1330, maig, 25.

segle XIV el tornem a trobar repetides vegades⁶¹. També tenir en compte en Gerard de Riber, batlle de les Muntanyes de Prades per l'infant Alfons⁶², i finalment en Pere de Salarona, igualment cavaller⁶³.

Són dades totes aquestes que ens mostren a grans trets les causes concretes que mouen la gent a establir béns immobles. Però al costat d'aquests atorgants encara en queden altres. Les raons que els impulsen a atorgar establiments ha no són tan clares perquè la documentació no es ho diu directament. Caldria comparar dades i veure el nombre d'establiments per any, les fluctuacions dels contractes segons les èpoques i poder-les relacionar amb qüestions econòmiques. Caldria intuir el repartiment de terres pertanyents a propietats més grans tot analitzant fenòmens com la fragmentació de la propietat. O també veure qui té més possessions i com les converteix en objecte d'establiment. Amb totes aquestes dades realment es podria dibuixar un panorama de la pràctica emfitèutica al Camp de Tarragona, que quedaria completada per l'anàlisi de l'altra part participant en el contracte. El ventall de possibilitats i de notícies a tot el que ara ens referim és més gran a Alcover que a Reus, a causa de l'extensió cronològica dels establiments alcoverencs. Hem intentat doncs analitzar la part dels atorgants fixant-nos sobretot en aquells que els trobem en diversos instruments, tot il·lustrant-ho amb alguns dels exemples més notables. En el Quadre número 21 incloem aquests casos,

---

⁶¹ AHAT, Alcover 5, f. 43 v. 1279, octubre, 30.

⁶² AHAT, Alcover 109, f. 1 v. 1285, juliol, 16.

⁶³ AHAT, Alcover 115, f. 16 v. 1302, juny, 24.

indicant en cada cas el nombre d'establiments que atorguen, el tipus de bé immoble, i les dates corresponents.

QUADRE 21:
Atorgants de diversos establiments.

Alcover			
Atorgant	Est.	Bé	data
Pere Voltor i la seva muller Guillema	4	Hort Vinya amb terra Tros de terra al seu mas Peça de terra a Alcover	1246, gener, 5 1246, gener, 16 1246, març, 7 1246, març, 19
Berenguer de Rubió, hospitaler de Tarragona	2	Peça de terra Terra amb vinya	1246, febrer, 12 1246, febrer, 12
Bernat Despi	2	2 horts a Montpeirós	1246, març, 18
Huguet Massó	4	Tros de terra ⁶⁴ Tros de terra Hort Peça de terra amb casa, hort i ferreginar	1246, juliol, 25 1246, juliol, 26 1246, juliol, 29 1246, octubre, 22.
Pere de Brusca i la seva muller Blanca	4	Casa 2 cases amb corral tros de terra	1278, setembre, 4 1278, setembre, 4 1278, desembre, 11
Ramon Voltor i la seva muller Mascarella	5	Tros de terra erma i conreada Tros de terra erma Tros de terra erma i conreada Mas, al Prat Tros de terra al Prat	1279, febrer, 25 1279, juliol, 9 1279, juliol, 24 1282, agost, 3 1292, febrer, 8
Bernat Vallès i la seva muller Lícia	2	2 horts	1279, agost, 18
Guillem Ponçoda, fill del difunt Bonet de Ponçoda i la seva muller Guillema	6	Hort Tros de terra Tros de terra Tros de terra Hort Hort	1279, novembre, 13 1279, novembre, 13 1279, desembre, 9 1279, desembre, 13 1280, febrer, 18 1282, gener 26
Pere de Puig i la seva muller València	4	Hort Tros de terra amb vinya Vinya Tros de terra amb vinya	1279, agost, 18 1282, febrer, 18 1283, abril, 8 1291, novembre, 2
Ramon de Montsó i la seva muller Guillema	4	4 trossos de terra al Milà	1285, setembre, 2
Gerard d'Església i la seva muller Raimunda	3	Tros de terra Tros de terra Tros d'hort	1292, febrer, 7 1292, febrer, 10 1321, juliol, 13
Gerard d'Església i la seva muller Guillema	2	Sort de terra Tros de terra	1292, agost, 15 1292, agost, 15

⁶⁴ Mana als emfiteutes que dels trossos de terra en facin horts.

Mascarella, muller del difunt Ramon Voltor	6	2 peces de terra del seu mas 2 quarterades de terra del seu mas 2 peces de terra del seu mas	1299, agost, 30 1299, octubre, 18 1299, octubre, 18
Pere i Berenguer de Requesens ⁶⁵	4	Peça de terra del seu mas Peça de terra del seu mas Tros de terra i vinya Peça de terra erma i conreada	1299, novembre, 15 1299, desembre, 16 1299, desembre, 28 1300, gener, 7
Joan Peiró	3	Tros de terra Sort de terra Tros d'oliverar	1302, juny, 16 1326, abril, 21 1326, maig, 27
Joan Peitó	2	Tros de terra Quarterada de terra	1303, agost, 2 1303, agost, 7
Joan Peitó i la seva muller Elisenda (podria ser que fós el mateix que l'anterior)	4	2 prats a Samuntà Hort Tros d'hort	1327, agost, 17 1329, agost, 28 1329, agost, 28
Ramon de Vilanova, <i>miles</i> , i la seva muller Sibil.la	6	4 trossos de terra 2 trossos de terra al Carxol	1307, octubre 23 1315, novembre, 25
Maria, muller del difunt Joan Tarragó, juntament amb el seu fill Ramon	3	3 trossos de terra conreada i erma	1306, novembre, 27
Saura, muller del difunt Berenguer de Puig, tutora i curadora del seu fill Ramon, juntament amb Berenguer Pellicer i la seva muller Antònia ⁶⁶	4	Tros de terra Tros de terra al Mas del Puig Hort Tros de terra	1315, agost, 2 1315, agost, 25 1315, setembre, 8 1315, octubre 5
Ferran Cerdà i la seva muller Maria	2	Quartà de vinya Pati de cases, al cementiri de St. Miquel	1316, febrer, 28 1319, agost, 3
Pere Esteve	5	Tros de terra a l'Albiol Tros de terra a la Burguera Hort a Samuntà ⁶⁷ Garriga a l'Albiol ½ cantó del forn ⁶⁸	1319, novembre, 7 1319, novembre, 24 1327, agost, 5 1328, maig, 13 1346, gener, 4

⁶⁵ Cfr. Josep M. RECASENS, *La ciutat de Tarragona*, vol.II, Barcelona, 1975, p.105-106. Dos germans mercaders que segurament pertanyien al llinatge dels Requesens i que s'han documentat a Tarragona al darrer terç del segle XIII. Al 1317 van comprar els subfeus de Villalonga-Castellnou i de Vilafortuny.

⁶⁶ AHAT, Alcover 116.1. 1306, novembre, 3. Berenguer de Puig i la seva muller Saura concedeixen en emfiteusi un tros d'hort situat a Alcover a Dalmau Codí, estipulant un cens de 9 sous i mig per Santa Maria d'Agost.

⁶⁷ AHAT, Alcover 128, f. 4v. Compareix amb la seva muller Ferrera. Aquesta atorga un establiment al 13 de gener de 1349 a favor d'Alexandre Ripoll. Es tracta d'un tros de terra situat a

Jaume Cerdà	4	Tros de vinya 3 trossos de vinya al Milà	1320, febrer, 3 1320, febrer, 25
Blanca, muller del difunt Pere de Brusca	2	Tros d'hort i terra amb arbres Molí, a la Vall de Rascaç	1328, març, 3 1328, setembre, 14
Antònia, muller del difunt Ramon Gordó, de La Selva	3	3 trossos de terra al mas del Puig	1345, setembre, 26
Constantí Alemany	5 ⁶⁹	Tros d'hort Hort Tros de terra al Milà Tros de terra amb oliveres Hort	1348, novembre, 2 1349, octubre, 30 1350, gener, 5 1350, gener, 5 1350, febrer, 5
Elisenda, muller del difunt Vidal Erimbau	3	Casa Casa Casa i corral ⁷⁰	1349, octubre, 19 1349, novembre, 25 1350, gener, 5
Elisenda, muller del difunt Joan Peitó	13	tros de terra 2 trossos de terra tros de terra tros de terra i vinya tros de terra tros de terra tros d'oliveres 2 horts tros de terra i oliveres 2 parades d'hort (1 sol establiment) Tros de terra i vinya	1349, maig, 7 1349, maig, 9 1349, octubre, 19 1349, novembre, 18 1349, desembre, 19 1349, desembre, 24 1350, gener, 8 1350, gener, 20 1350, gener, 20 1350, gener, 26 1350, març, 1 ⁷¹
Guillem Gerard i la seva muller Blanca	9	Vinya Tros de terra i vinya Hort Hort Casa Tros de vinya i oliveres 2 horts Vinya	1349, març, 17 1349, agost, 17 1349, setembre, 14 1349, setembre, 22 1350, gener, 20 1350, gener, 26 1350, febrer, 19 1350, març, 11

l'Albiol. En la intitulació Ferrera diu que és muller del difunt Pere Estev. *Cfr.* AHAT, Alcover 141, f. 30.

⁶⁸ AHAT, Alcover 139, f. 80. Diu que el té pel rei, pel preposít i per l'Infant Pere. És un sots-establiment.

⁶⁹ El tros de terra al Milà i el segon hort són objecte de sots-establiment.

⁷⁰ La té per Llorenç d'Agraç amb un cens de 10 sous.

⁷¹ AHAT, Alcover 141, f. 179. Compareix juntament amb el seu fill Martí Peitó

Reus			
Ramon Guiu	2	2 trossos de terra	1299, novembre, 11
Guillem Solzina	4	Tros de terra	1299, novembre, 30
		2 quarterades de terra de pa i vi	1299, novembre, 30
		Tros de vinya i oliveres	1300, gener, 8
		Tros de terra	1300, gener, 8
Berenguer d'Olzina, fill de Bernat d'Olzina, i la seva muller Ermessenda	4	Tros d'hort i horta 3 trossos d'hort	1300, febrer, 22 1300, febrer, 22
Arnau Solzina	4	Tros de terra	1301, juliol, 11
		Solar	1301, agost, 2
		Tros de terra	1301, setembre, 8
		Tros de terra	1301, setembre, 20
Pere Pasqual i la seva muller Maria	2	Tros de terra i vinya	1306, octubre, 12
		2 quarterades de terra	1306, octubre, 22
Simó de Bell.lloc	2	Tros de terra	1306, octubre, 25
		Tros de terra amb arbres	1307, novembre, 7
Pere de Cases, fill del difunt Arnau de Cases	2	Hort amb aigua	1307, juny, 20
		Tros d'hort amb aigua	1307, juny, 20
Pere de Cases, fill del difunt Bernat de Cases i marmessor del testament de Guillemona, muller de Mateu Moster juntament amb Arnau de Marca i Bernat Colom, sagristans de St. Pere	5	2 trossos de vinya (1 sol establiment)	1307, agost, 20
		4 trossos de terra	1307, agost, 20
Antoni Sabater i la seva muller Raimunda	4	2 trossos d'hort	1307, agost, 10
		tros d'hort	1310, setembre, 17
		tros de vinya	1310, novembre, 16
Bernat Gener, fill del difunt Ramon Gener	2	2 trossos de terra	1307, agost, 30
Guillem Ginyet ⁷²	2	Tros d'hort	1307, agost, 30
		Quarterada de terra	1331, desembre, 20
Pericó Mir, fill de Bartomeu Mir, i la seva muller Berenguera	2	Tros de terra	1307, octubre, 17
		Tros de terra	1311, novembre, 1
Mateu Ferrer, fill de Pere Ferrer, i la seva muller Ermessenda	2	3 quartans de terra	1310, octubre, 1
		tros de terra	1310, novembre, 5
Joan Forner	4	1 quarterada i mitja de terra i vinya	1310, setembre, 17
		3 trossos de terra amb regadiu	1323, agost, 28
Joan Forner i la seva muller Maria (el mateix que l'anterior)?	2	Tros de terra	1321, juliol, 20
		Tros de terra	1330, desembre, 13
Berenguer de Nadal i la seva muller Guillema	2	2 trossos de terra	1311, setembre, 30

⁷² Cfr. Josep M. RECASENS I COMES, *La ciutat de Tarragona...*, op.cit., p. 108-109. Els Ginyet formaven un llinatge tarragoní que gaudí de gran prestigi al segle XIV. Guillem Ginyet exercí de jurat a Tarragona els anys 1303, 1321 i 1327 i el seu fill, també anomenat Guillem, participà en el trasllat del braç de Santa Tecla l'any 1321. Un membre d'aquesta família comprà el lloc de La Boella a mitjans segle XIV.

Bartomeu Mir i la seva muller Sibil·la	4	Casa amb corral Tros de terra Tros de terra Tros de terra	1312, maig, 4 1321, octubre 26 1322, gener, 23 1322, març, 2
Guillem Pasqual i la seva mare Maria	2	Tros de terra ruina Tros de terra	1314, agost, 3 1314, agost, 10
Pere Salelles i la seva muller Guillema	2	Tros de terra i vinya, de pa i vi Tros de terra i vinya	1318, agost, 14 1318, agost, 14
Pere Tallaferro i la seva muller Guillema ⁷³	2	Tros de terra i vinya Tros de terra i vinya	1320, març, 4 1320, abril, 22
Galcerà Examús i la seva muller Raimunda	2	Tros de terra Sort	1321, octubre, 19 1321, octubre, 26
Mateu Guiu, de Tarragona ⁷⁴	10	Tros de terra Tros de terra Quarterada de terra Tros de terra 2 trossos de terra amb arbres tros de terra tros de terra tros de terra tros d'hort i el dret d'aigua	1339, març, 6 1339, juny, 6 1339, juliol, 9 1339, juliol, 9 1339, agost, 2 1339, agost, 23 1343, març, 26 1343, abril, 4 1345, febrer, 1
Pere Nadal, prevere, fill del difunt Pere Nadal	2	Casa Tros de terra	1339, maig, 14 1339, juny, 28
Guillem Ginyet, fill del difunt Guillem Ginyet	2	4 quarterades i mitja de terra Tros de terra i vinya	1342, gener, 25 1342, juliol, 22

A la vista de les dades d'aquest quadre podem pensar en qüestions com ara el repartiment de terres d'un mateix propietari. D'això tenim exemples clars tant a Alcover com a Reus (Elisenda, muller de J. Peitó, o Mateu Guiu). Però aquest

⁷³ Hi ha altres establiments atorgats per persones que porten el conegut Tallaferro: Bernat Tallaferro, senyor (1320); Bernat Tallaferro, prevere i hereu universal de Pere Amorós (1332); Bernat Tallaferro (1333); Berenguer de Cases i Pere Tallaferro, tutors dels fills del difunt Bernat Tallaferro (1340).

⁷⁴ Altres referències que tenim sobre aquest personatge ens traslladen precisament a la ciutat de Tarragona. Maria BONET DONATO; *Aproximació a la societat i economia de Tarragona a la plena Edat mitjana*, Tarragona, 1996, p.54. "...el 1339, Gil de Subirats, procurador de Mateu Guiu, ciutadà de Tarragona demanà a Pere Mulet els 27 sous que li devia pel cens de dos anys ...super medietatem mansi...de Castelleto, siti in territorio Terrachona...en el qual s'hi havia establert per un document signat el 1336". Sabem també que la muller de Guiu, Caterina, va atorgar testament el dia 22 d'abril de 1366 per raó de malaltia, sollicitant ser enterrada a la capella del Corpus Christi de l'església tarragonina de Natzaret. Cfr. Daniel PIÑOL ALABART, *A les portes de la mort...*, op.cit., p. 60.

repartiment de terres comporta també una entrada de numerari per al senyor directe en concepte de censos. És evident que com més emfiteutes té cada senyor més censos rebrà, i més si aquests es reparteixen d'una forma equitativa al llarg de l'any. Els senyors que atorguen establiments, en definitiva persegueixen aquesta finalitat, obtenir unes rendes i assegurar-se així un mitjà de subsistència.

Ja és més estrany trobar l'edat dels atorgants, la qual només apareix indicada en alguns casos en els que compareixen fills al costat dels seus pares o que realment els atorgants tenen l'edat que s'apunta en l'instrument. D'aquests darrers en tenim tres exemples a Alcover i set a Reus. Les edats que trobem oscil·len entre els 14 i els 25 anys i sempre es diu "major de". Només en dues ocasions es diu que l'atorgant és major de 20 anys i menor de 25. Es tracta de Ramon Pedrol, fill del difunt Ramon, oriünd de Reus⁷⁵, i també de Pericó Ferrer, fill del difunt Berenguer Ferrer, igualment major de 20 anys i menor de 25⁷⁶.

Si es tracta d'anotar l'edat d'un fill la majoria de vegades és quan apareix al costat de la seva mare, que és l'atorgant i sempre és vídua, amb la qual cosa hom afegeix el nom del difunt marit.

Les dades que ens aporta la documentació sobre els emfiteutes són menys explícites que en el cas dels atorgants. Tan sols ens ofereixen els noms i molt

---

⁷⁵ AHCR, Reus 27. 1344, octubre, 19.

⁷⁶ AHCR, Reus 27. 1345, gener, 3.

rarament la procedència. La documentació no obstant ens permet fer una lectura que passa per l'anàlisi d'aquells emfiteutes que concentren terres i censos. Sobre els emfiteutes en fixarem només en una qüestió, que és la concentració de contractes en un mateix emfiteuta.

5.3.1. Procedència dels atorgants.

Un element que també apareix en la intitulació és la procedència, tot i que no hi és sempre. S'indica mitjançant la paraula *habitor/habitores* seguida del nom del lloc on viu o d'on prové l'atorgant (Quadre 22).

QUADRE 22: Procedència dels atorgants.

Alcover		Reus	
Lloc	n.	Lloc	n.
- ⁷⁷	258	-	170
Albiol	2	Alcover	1
Alcover	229	Alforja	1
Barcelona	1	Almoster	8
Bruguet	2	Blancafort	3
Mas	1	Brugar (La Selva)	1
Mas de la Reina	1	Castellvell	28
Mas Erimbau (Vilallonga)	1	Constantí	5
Mas de Nabiners	2	La Boella	3
Milà	1	La Grassa (Constantí)	2
Mont-ral	1	La Selva	6
Morell	1	Mallorca	1
Muntanyes de Prades	2	Mas de Torrents	1
Olivet	2	Masricard	1
Parròquia d'Alcover	1	Mont-roig	3
Parròquia del Milà	1	Reus	317
Rourell	1	Riudoms	7
Samuntà (parròquia d'Alcover)	4	Sant Jaume dels Domenys	1
La Selva	11	Tarragona	24
Tarragona	10	Vilagrassa	1
Vall de Rascaç	3	Vila-seca de Solzina	2
Valls	5		
Total establiments	540	Total establiments	586

Tant a Alcover com a Reus la majoria d'atorgants procedeixen, o són, del mateix lloc. Cal tenir en compte no obstant que a Alcover hi ha un nombre superior d'establiments en els que no ens consta el lloc, ja sigui per mal estat del document o ja sigui per la pròpia natura del contracte. Es tracta generalment de casos d'establiments redactats al segle XIII, moment en que encara no és habitual incloure aquesta dada en la nota dels llibres notariais. De fet no es fa més o menys regular la presència del lloc de procedència fins cap a l'any 1291 i el trobem ja gairebé sempre a partir del 1299. A Reus és un any més tard quan, després d'un període d'incertesa, apareix de forma regular a partir del 1306. Anteriorment a aquestes dates, i sobretot a Alcover donat que és d'allí d'on hem extret més contractes d'establiment del segle XIII, només trobem el lloc en casos molt puntuals, tant que no ens permeten treure conclusions ni especular res ja que la varietat de poblacions és diversa.

En una i altra columna del quadre amb les procedències dels atorgants, veiem com les poblacions es corresponen sempre amb indrets de les rodalies de la població d'on provenen més atorgants. Això ens podria permetre fer un mapa de procedències, així com poder establir la influència de la notaria local –d'Alcover o de Reus, segons els casos-⁷⁸. És clar que hi ha excepcions notables, com el cas d'un

---

⁷⁷ Ens volem referir a instruments que no inclouen la procedència.

⁷⁸ Josep M. GRAU PUJOL; Roser PUIG TARRECH, "Una estimació quantitativa de les àrees de mercat al segle XVIII: el fluxe notarial (el cas de la Conca de Barberà)", a *Actes del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1988, p. 557-572. Estudien la relació que hi ha entre un centre de mercat com és Montblanc i el fet d'anar a cal notari, activitat que hom aprofitava per a fer el dia que s'acudia al mercat. Aquest actua de centre d'una zona d'influència que es reflecteix en les referències a la procedència dels atorgants dels instruments notariais. Aquesta dada és

atorgant que és de Mallorca i que localitzem a Reus ja ben entrat el segle XIV, o un altre de Barcelona actuant a Alcover.

5.4. Els béns en els establiments.

Quan parlem d'emfiteusi i dels béns que trobem en els contractes d'establiment, almenys per als segles que ocupa la nostra tesi, cal referir-nos a béns immobles. Dins d'aquesta denominació hi entren lògicament béns de tipus rústic – trossos de terra- i urbà –cases, patis, corrals...- amb una nomenclatura prou àmplia com per a poder encavir-hi tot el que hi ha a la documentació. La diversitat de béns immobles i la seva varietat no es permeten fer una valoració exhaustiva ni tampoc dibuixar un panorama general sobre l'ocupació del territori i l'articulació de l'espai. No és l'objectiu del nostre treball i pensem que caldria aprofundir més en l'anàlisi dels establiments així com cercar i confrontar altres dades provinents d'altres fonts. En els mateixos manuals notariais trobaríem documentació que de ben segur ens donaria peu a consolidar alguna conclusió entorn de la qüestió de l'ocupació del sòl, de la distribució dels conreus, de la concentració de terres en poques mans, dels espais irrigats... També podríem conèixer l'entrellat urbà de les dues poblacions que analitzem a partir de l'anàlisi d'aquells establiments que tenen per objecte immobles situats a dins del recinte urbà, tot i que caldria veure més dades i confrontar resultats d'anàlisis i recerques. Ara per ara ens limitem a enumerar els diversos tipus d'immobles que trobem en els establiments en un

---

aprofitada pels autors per a veure d'on procedeixen els atorgants i així analitzar l'abast de la influència del mercat montblanquí. Si bé és un treball centrat al segle XVIII aporta idees a nivell

intent d'aproximar-nos a una realitat espacial que se'ns presenta amb una diversitat de formes i tipologies força acusada.

Al primer manual d'Alcover, dels anys 1228-29, són objecte d'establiment trossos, peces o porcions de terra, un tros de garriga, un immoble (no diu quin)..., però també una taula al mercat o la meitat dels béns. Les dades són mínimes, seguint la tònica general dels manuals d'aquesta època, incrementant-se la informació a mesura que avança el segle XIII i essent més exhaustiva a la centúria següent. En el cas de Reus trobem també trossos de terra als quals hom hi afegeix alguna característica: amb aigua, de pa i vinya, amb oliveres. En tots els casos però es deixen clares les afrontacions de l'immoble, tan si es tracta d'un tros de terra o si és una casa. Segons el cas lògicament el tipus d'afrontació és una o l'altra, indicant-se també els elements físics –rius, torrents...- o vies de comunicació –camins, carrers...-. Són informacions que també s'han localitzat per al cas de Tarragona, on hi ha béns rústics que posen en evidència, segons diu Maria Bonet, el control que exercia la ciutat al seu àmbit agrari directe⁷⁹. Hi havia establiments d'horts, situats prop del Francolí, com a elements més destacats tot i que també es refereix als establiments de cases, taules al mercat i obradors⁸⁰, immobles aquests darrers que també es troben a Barcelona. En un ambient urbà com és la capital del Principat al segle XIV s'hi localitzen també els contractes emfitèutics a través dels

---

metodològic que es podrien aplicar en el cas que tractem ara.

⁷⁹ Maria BONET DONATO, *Aproximació a la societat ...*, op.cit., p.43ss.

⁸⁰ *Ibidem*, p.110-111.

quals els menestrals tenen el domini útil dels locals on treballaven, tot i que també hi havia altres immobles en una gran diversitat⁸¹.

5.4.1. Tipologia de béns.

Distingim dues grans tipologies de béns immobles en els establiments. Per un costat els de tipus rústic, que a Alcover són molt més nombrosos que a Reus, i per un altre costat aquells immobles de tipus urbà, tot i que sabem que aquesta divisió no és del tot real.

En el primer grup abunden els trossos de terra –a Alcover els trobem en 133 establiments i a Reus en 139-, enumerats així en els documents que els citen. A part d'aquests a Reus hi ha contractes que especifiquen o indiquen algunes característiques dels trossos de terra: 21 establiments que indiquen que és un tros de terra i vinya, 9 ocasions en les que s'hi afegixen arbres⁸², un cas en el que es diu un tros de terra amb una casa⁸³, i un altre que es tracta d'un tros de terra amb plantes⁸⁴. També en diverses ocasions es diu que és un tros de vinya, amb algun

---

⁸¹ José-Ramon JULIÀ-VIÑAMATA, *La enfiteusis...*, *op.cit.*, p.132; 138-142.

⁸² Establiments atorgats els anys 1307, 1308, 1320, 1323, 1339 (2 documents), 1340(2 documents) i 1344.

⁸³ AHCR, Reus 12, f. 23. 1330, maig, 25. Establiment atorgat per Arnau de Barberà, castlà de Blancafort a favor de Berenguer Maimó. Es diu que el tros de terra està a Blancafort i el cens estipulat és de 3 sous per St. Miquel.

⁸⁴ AHCR, Reus 7. 1314, juny, 25. Establiment atorgat per Bernat Serret a favor de Ramon Martí, de Reus. Es fixa un cens de 6 quarteres d'ordi per St. Pere i St. Feliu.

afegit, el més comú dels quals és el d'oliveres⁸⁵. La varietat de conreus es va tancant doncs entorn dels cereals, la vinya, l'oli i en menys mesura, l'horta, segons els exemples que apuntem. No obstant quan els establiments es refereixen a terres amb arbres no especifiquen de quins es tracten, amb la qual cosa no podem acabar de completar el llistat de conreus⁸⁶.

A Alcover la varietat d'immobles rústics inclou també horts (en 70 establiments)⁸⁷, trossos d'hort (7 establiments)⁸⁸, peça de terra (17 establiments), sort (7 establiments)⁸⁹ als que s'hi afegeix aquells cinc en els que s'especifica *sortem terre*⁹⁰. Remarcar també els establiments de masos alcoverencs, que trobem en 6 ocasions entre els anys 1270 i 1282⁹¹, alguns dels quals citen només la

---

⁸⁵ AHCR, Reus 5, f. 143 v. 1312, maig, 6. Pere Riba i la seva muller Raimunda estableixen un tros de vinya i oliveres a favor de Joan Martí, fill de Joan Martí, de Castellvell. Estipulen un cens de 7 sous per St. Joan Baptista. En l'apartat on indiquen l'immoble afegeixen "*...cum ingressibus et egresibus et arboribus et olivariis et omnibus iuribus et pertinentiis suis...*". AHCR, Reus 7. 1314, març, 15. Pere Espuny, fill del difunt Ramon Espuny estableix un tros de vinya i oliveres a Çaid d'en Bages, amb un cens anual de 12 sous per Sta. Maria d'Agost. AHCR, Reus 21. 1338, juliol, 11. Maria, muller del difunt Jaume Font estableix un tros de vinya i oliveres a Pere Serra, amb un cens de 5 sous per St. Vicenç.

⁸⁶ Andreu BARBARÀ CAMAFORT, *L'agricultura d'Alcover a través dels segles*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs" 1 (1978), p.2-7. Diu que al segle XIII es conreaven avellaners. També altres notícies ens diuen que hi havia hortalises (inclouen els tomàquets al segle XIII !!) *Cfr.* Dídac BERTRAN, *La vida a Alcover durant l'Edat Mitjana*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 8(1979), p.22-23. Joan CAVALLÉ, *Algunes notes sobre la introducció i progrés del'avellaner al terme*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 63(1993), p.21-29. Diu que ja hi ha avellaners documentats a Alforja l'any 1287, a La Selva al 1296 i que l'arquebisbe Pere d'Urrea en va manar plantar al Brugar l'any 1460.

⁸⁷ Apareixen documentats a partir del 1245 i es fan presents d'una forma bastant regular.

⁸⁸ Els comencem a trobar a partir de l'any 1270.

⁸⁹ Als anys 1245 (3 documents), 1279 (2 documents), 1294 i 1315.

⁹⁰ Apareixen als anys 1246, 1268, 1291, 1292 i 1326.

⁹¹ Referències dels tres únics establiments que tenen només un mas per immoble. AHAT, Alcover 3, f. 81. 1270, febrer, 13. AHAT, Alcover 106, f. 8 v. 1270, març, 1. AHAT, Alcover 107, f. 46. 1282, agost, 3. En aquest darrer cas s'especifica que la donació és per a conrear i millorar, i

paraula *mansus* i altres hi afegeixen arbres, vinyes, terres, cases, possessions o altres elements. Un d'aquests casos, a més, sembla que inclou una venda dins del propi establiment ja que, a part del mas objecte de l'establiment, s'hi afegeixen un parell de bous i dos sarrains pel preu de 500 sous⁹². De masos establerts ja no en trobem més. Només hi ha constància d'establiments de porcions de masos ja entre els anys 1228 i 1245.

La diversitat de béns immobles rústics a Reus és més gran i, a més dels trossos de terra que ja hem esmentat per la seva quantitat, cal esmentar també els horts(10 establiments), els trossos d'hort(19 establiments) i les sorts (2 establiments). Hi ha 3 establiments que tenen per objecte un mas, altres dos que al mas hi afegeixen honors i possessions, i encara un altre mas juntament amb 4 quarterades de terra. Un dels masos amb honor el trobem en un contracte atorgat per Jaume Marcial i la seva muller Francesca l'any 1300 a favor de Ponç Malet i la seva muller Maria. Estipulen una quarta part dels fruits i una quarta part en garba en concepte de cens. Però el contracte fou cancel·lat, tal com ho indiquen els signes de diplomàtica notarial –el document és tot ratllat i hi ha una nota inserta pel notari que diu *fuit cancellatus de voluntate partium*⁹³. Al cap d'uns dies torna a aparèixer el mateix atorgant donant un mas que té a Salou juntament amb 4

---

plantar-hi vinya, amb un cens de la quarta part dels fruits, la meitat de l'oli, dos gallines i una quartera d'ordi censal per Nadal. *Cfr.* Daniel PIÑOL ALABART, "Els establiments de masos al Camp de Tarragona: un aspecte de la diplomàtica notarial (s. XIII-XIV)", comunicació presentada al *Col·loqui sobre el mas català a l'Edat Mitjana i Moderna*, Barcelona, 4 de novembre de 1999 (en premsa).

⁹² AHAT, Alcover 3, f. 73 v. 1270, gener, 26. AHAT, Alcover 106, f. 7. 1270, febrer, 26: mas, amb arbres i vinyes. AHAT, Alcover 100, f. 13. 1274, abril, 17: mas amb casa i terres.

quarterades deterra⁹⁴. Els emfiteutes són ara Antoni Riera, fill del difunt Martí Riera, juntament amb Ponç Malet i la seva muller Maria. Són exemples dels establiments reusencs que tenen els masos com a immoble, tot i que també en trobem 7 exemples que l'objecte és una peça de terra pertanyent a algun mas. Una mostra d'això és el cas de Bonanat Examús, habitant de Riudoms, i que ens consta com a propietari d'un mas a Constantí. En reparteix algunes parts a tres emfiteutes, un dels quals és en Pere Litrà en un contracte que va seguit de l'època signada per l'establient conforme ha rebut els 62 sous i 6 diners corresponents a l'entrada⁹⁵.

La importància dels establiments de masos ens porta dades que, almenys fins ara encara no s'havien posat sobre la taula. S'ha remarcat molt la dualitat entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova, realitats que encara cal seguir analitzat però que cada vegada més es van diluïnt les diferències que s'han atribuït tradicionalment a la una i a l'altra. Els treballs de Freedman que hem citat més amunt són un exemple. Sense pretendre treure el protagonisme d'aquesta historiografia recent sí que hem volgut apuntar algunes dades que creiem que poden ajudar a esvaïr encara més les idees preconcebudes que hi ha sobre la pagesia i les explotacions agràries al Sud del Llobregat⁹⁶.

---

⁹³ AHCR, Reus 3, f. 60 v. 1300, febrer, 12.

⁹⁴ AHCR, Reus 3, f. 63-64. 1300, febrer, 26.

⁹⁵ AHCR, Reus 27. 1345, abril, 11.

⁹⁶ Elvis MALLORQUÍ I GARCIA, "El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens", a *El mas medieval a Catalunya* "Quaderns, C.E.C.B." (Banyoles), 19(1998), p. 45-64.

Els béns urbans presenten més homogeneïtat essent els més abundants les cases –39 a Alcover i 10 a Reus-. Algunes cases tenen també corral⁹⁷ tot i que també trobem corrals solts a Alcover⁹⁸. Abunden igualment els patis de cases –9 a Alcover i 6 a Reus-, la majoria dels quals han de servir per a la construcció, tal com especifiquen els documents⁹⁹.

També els molins són objecte d'establiment. La primera referència també és a Alcover a l'any 1228. Romeu, fill de Guerau Draper estableix la metitat dels seus molins a Bernat Martí, a Pere Berenguer i la seva muller Maria. També, el

---

⁹⁷ AHCR, Reus 2, f. 131 v. 1308, març, 31. Guillem Lambart, capellà de la capellania instituïda a St. Pere de Reus pel dif. A. Solzina estableix una casa amb corral a Berenguer Gavaldà, amb un cens de 8 sous per Nadal. AHCR, Reus 5, f. 118 v. 1312, gener, 7. El mateix establiment, amb una casa amb corral com a immoble, que el dóna a Guillem Ferrer i la seva muller Anglesa, amb un cens de 1 sou i mig per Nadal. Quan diu les afrontacions de la casa fa referència a Pere Mercader com a emfiteuta seu en una de les afrontacions de la casa que estableix en el present instrument. AHCR, Reus 5, f. 142. 1312, maig, 4. Bartomeu Mir i la seva muller Sibil·la estableixen una casa amb corral a Bernat Cavaller i Guillem Mir, amb un cens anual de 11 sous per Sta. Maria de Setembre, manant-li a més que hi construeixi un portal de pedra. AHAT, Alcover 4, f. 9. 1278, setembre, 4. Pere de Brusca i la seva muller Blanca dóna en establiment una casa amb corral a Pere Bertran i la seva muller Arsenda, amb un cens de 8 sous per Sta. Maria de Setembre. El mateix dia el mateix atorgant dóna una altra casa amb corral a Elisenda, muller de Ripoll, amb un cens de 7 sous per Sta. Maria de Setembre. AHAT, Alcover 4, f. 25. 1278, octubre, 18. L'atorgant és Pere Cerdà i la seva muller Guillema, i l'emfiteuta és Pere Oller i la seva muller Venguda, que hauran de pagar un cens de 5 sous per Pasqua. AHAT, Alcover 107, f. 19 v. 1282, març, 29. Pere Alegret i la seva muller Elisenda estableixen una casa amb corral a Ramon Dauder i la seva muller Elisenda, amb un cens de 10 sous per Pasqua.

⁹⁸ AHAT, Alcover 5, f. 17. 1279, agost, 18. Pere Català juntament amb la seva muller Elisenda, estableixen un corral a Maria Fustera amb un cens de 5 sous per Sta. Maria d'Agost. AHAT, Alcover 114. 1299, maig, 7. Guillem d'Església, sènior, estableix un corral a Arnau Astoret i la seva muller Astruga. El cens és de només 20 diners per Carnaval. El mateix establiment atorga un altre establiment el mateix dia, essent l'emfiteuta na Maria, muller del difunt Jaume d'Església, que pagarà un cens de 3 sous i 4 diners per Carnaval. AHAT, Alcover 128, f. 90 v. 1328, agost, 30. Borràs de Puig estableix un corral a Pere Cogul i la seva muller Guillema amb un cens de 8 sous per St. Andreu. AHAT, Alcover 141, f. 48. 1349, març, 17. Mansilia, muller del difunt Bernat Castelló estableix un corral a Guillem d'Agràs amb 10 sous de cens anual.

⁹⁹ AHAT, Alcover 119. 1316, gener, 7. AHAT, Alcover 124, f. 4. 1319, juliol, 23. AHAT, Alcover 124, f. 34 v. 1319, octubre, 30. AHCR, Reus 17. 1328, octubre, 24. AHCR, Reus 32. 1340, abril, 4. En tots aquests casos es diu expressament que és *ad construendum*.

mateix atorgant estableix a Cerdà d'Alcover i la seva muller Riques tot el molí que té al mas d'Espluga, a la ribera del Francolí, sota el domini de l'ardiaconat de Tarragona. Hi podran tenir "*...medietatem de bonis molendinorum quam de olivaris et de fructibus terre ipsius vestre et vos faciatis me census medietatem...*". I els reconeix que han portat als molins 3 pedres amb tot l'utilitatge¹⁰⁰. A finals de segle, l'any 1299, trobem un altre establiment a Alcover que té com a immoble dos molins durant el període d'un any¹⁰¹. El següent establiment de molins és de l'any 1328, i el cens és també una part alíquota de la collita, en aquest cas la tercera part dels fruits i dels esplets¹⁰². Dins d'aquest recull de béns dels establiments ens cal citar l'establiment d'una taula del mercat l'any 1229 a Alcover¹⁰³.

5.4.2. Ubicació dels immobles.

Quan es descriuen els béns immobles en els establiments es diu també la ubicació. Tan es diu el terme com la parròquia, seguit a vegades de la partida o els indrets més significatius. També es refereixen a les afrontacions. Una anàlisi més detinguda sobre aquests elements ens podria portar a esbossar un mapa del territori

---

¹⁰⁰ AHAT, Alcover 1, f. 11. 1228, novembre, 27.

¹⁰¹ AHAT, Alcover 114, 1299, maig, 4. L'atorgant és Guillem de Rascaç i l'emfiteuta Simó Tarragona i la seva muller Sibil·la, de Riudecols. Estipulen com a cens la quarta part de blat.

¹⁰² AHAT, Alcover 128, f. 100. 1328, setembre, 14. L'atorgant és Blanca, muller del difunt Pere de Brusca. A Blanca ja l'haviem trobat l'any 1278 junt al seu marit en l'establiment d'una casa amb corral que atorgaven Pere Bertran i la seva muller Arsenda.

¹⁰³ AHAT, Alcover 1, f. 16. 1229, febrer, 5. L'atorgant és Guillem Bertran, juntament amb la seva muller E. i el seu germà B., a favor de F. Alegret, de La Selva. Estipulen un cens vencedor per Quaresma de 3 sous i 8 diners en la moneda que corri.

amb la situació de les diverses peces de terra en les diverses accepcions, i fins i tot es podria dibuixar una distribució dels conreus i les seves tipologies sobre el terreny. Ara però, només enumerarem aquells llocs principals on s'ubiquen els béns immobles objecte dels establiments que treballem, centrant-nos bàsicament en els béns de tipus rústic tot i que també ens referirem als immobles ubicats dins de les poblacions.

En el cas d'Alcover es cita la població així, amb el seu nom i sense cap element que l'acompanyi, en 180 establiments. De tota manera és habitual que al costat del nom de la població s'hi afegixin noms de partides de terra o altres referències com Moncavan, al costat del mas de Pere Bonet, l'horta d'Alcover, al costat de la dominicatura de l'església, al costat d'un camí que va als altres horts...Llocs propers al poble i pertanyents al seu terme que també hi solen aparèixer són Riba-roja, Samuntà¹⁰⁴, Milà, Rourell, Brugar, Albiol, Vilallonga, El Codony, Olivet¹⁰⁵. Són tots casos que s'esmenten poques vegades en comparació amb la primera quantitat que hem donat. Només en una ocasió es cita Tarragona, i Valls s'esmenta en tres ocasions. També La Riba i la Mussara són llocs on es situen immobles que s'estableixen en els contractes emfitèutics. La varietat de tots aquests indrets s'acusa i es fa més evident quan es citen masos i llogarrets de la

---

¹⁰⁴ Andreu BARBARÀ CAMAFORT, *El desaparecido término de Samuntá*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs" 7(1979), p.20-24. El nom ja apareix al segle XIII. És un terme que sorgí de les masies que hi havia en aquells paratges. A la segona meitat del segle XIV hi havia 14 cases pertanyents a la parròquia d'Alcover, de la qual els seus habitants eren feligresos. Pertanyia a la jurisdicció civil del comte de Prades, que nomenava el batlle.

¹⁰⁵ Cfr. Joan CAVALLÉ, *Alcover 1228*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 71(1995), p.9-11. Analitza el manual d'Alcover de l'any 1228 (transcrit a "Rubrica" III(1989), p.161-294). Recull els noms de les persones que apareixen i també les partides de terra i topònims.

contrada, com per exemple en Pere Voltor, que cita el seu mas en diverses ocasions, actualment anomenat Mas de Monravà¹⁰⁶. Es citen en la documentació, ja als anys 1228 i 1229, el mas d'Amunt, el mas de na Gala, al Vilarsec, el mas de la Riera¹⁰⁷ i el mas de Serra¹⁰⁸. Són casos en els que el nom *mansus* és acompanyat per noms propis que a vegades denoten un topònim, un lloc concret, casos que es fan més patents cada vegada més en els instruments. Els atorgants ho fan constar en el contracte en el moment en que citen la ubicació de la peça o tros de terra que estableixen a un emfiteuta: a partir i altres vegades denoten propietats. Sobretot això es fa més evident quan s'estableixen peces i trossos de terra que formen part de masos, i així ho fan notar els senyors que atorguen els contractes.

En els establiments reusencs s'esmenta exclusivament Reus només en 22 ocasions. Al costat d'aquests exemples apareix el nom de Reus acompanyat de llocs i partides del terme, així com algunes de les dominacions. S'anomena la dominació comuna, la dominació de Bell.lloc, la del Cambrer, la del castlà, la de

---

¹⁰⁶ AHAT, Alcover 2, f. 33 v. 1246, març, 19. L'immoble és una peça de terra que l'atorgant, en Pere Voltor juntament amb la seva muller, diu que està al seu mas. *Cfr.* Andreu BARBARÀ I CAMAFORT, *La torre de defensa del Mas de Monravà*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 6(1979), p.30-31. Anna Isabel SERRA MASDEU, *El Mas de Monravà*, "Butlletí Centre d'Estudis Alcoverencs", 50(1990), p.7-10. Pere CATALÀ I ROCA, *Els Castells Catalans*, vol.III, Barcelona, 1992², p.610. L'ardiaca de Tarragona va donar a Pere Voltor i la seva muller, l'any 1157, tota la terra situada al terme de Siurana i en pendent de Mont-ral. L'any 1163 ja estava construït el mas Voltor. Al segle XVII la pubilla d'aquest mas va contraure matrimoni amb un fill de la casa de Monravà, que imposà el nom a la família i a la casa, per la qual cosa actualment el mas Voltor es coneix amb el nom de mas de Monravà. Ezequiel GORT JUANPERE, "Alcover medieval", a *Alcover, una història*, Alcover, 1997, p. 56.

¹⁰⁷ AHAT, Alcover 1, f. 7v. 1228, gener, 1. Pere Voltor i la seva muller Guillema estableixen 2 horts pertanyents al mas de la Riera.

¹⁰⁸ AHAT, Alcover 1, f. 20. 1229, març, 16. Guillem Mallol i la seva muller Coloma estableixen un hort del mas de Serra, incloent també l'aigua i altres pertinences.

Pere Mulet o la de Cabrera, així com les franquitats de Solzina i de Santa Digna. Les partides que apareixen més són la de Monterols, Les Quarterates, la Boada, el Salt, la Marmorta, el Quart, Bellisens, Rojals i l'Horta de Reus. Hi ha establiments reusencs que també es refereixen a immobles ubicats fora del terme de la població, en llocs com ara Tarragona, Constantí, Salou, Vila-seca, La Boella, Porpres, Rocabruna (Picamoixons), Blancafort i La Grassa, a banda dels pobles de Castellvell (en 34 ocasions) i Almofter (en 12 casos), que sí que pertanyen a Reus.

5.5. Els censos.

Un cop determinada la cosa objecte de l'establiment es determina, en el contracte, el cens a pagar i el termini. Constitueix aquest cens l'obligació substancial i essencial que té l'emfiteuta envers el seu senyor, podent estar estipulat en diners o en espècie, i l'objectiu principal era el profit que en podia treure el senyor directe¹⁰⁹. El cens forma part de la pròpia naturalesa de l'emfiteusi, essent a més un element indissociable d'aquesta figura jurídica.

Generalment és a través d'aquest pagament (o de la seva conversió en una quantitat específica de diners) que l'establiment manleva la part de l'excedent agrari que legalment li correspon a canvi de la cessió de domini que ha realitzat sobre el camperol(...)¹¹⁰

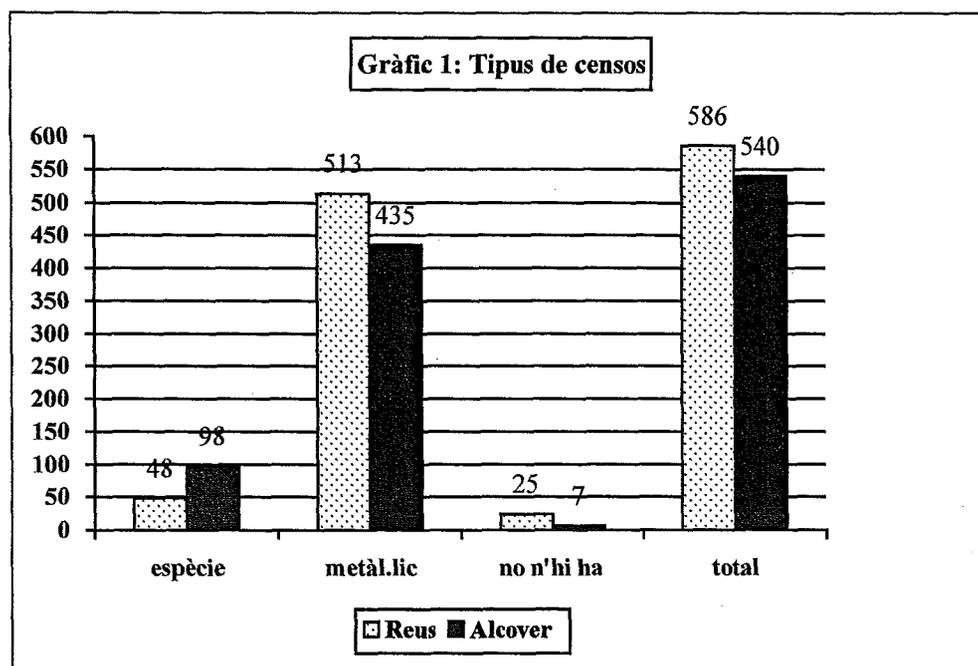
El que trobem al Camp de Tarragona és una diversitat en les modalitats de censos, ja sigui en metàl·lic, en espècie o fins i tot de mixtes. En altres estudis,

---

¹⁰⁹ Giovanni PASCUCCI, *Contratti agrari...*, *op.cit.*, p.19-22. Josep M. PONS GURI, "Relació jurídica...", *op.cit.*, p.328.

¹¹⁰ Gerard CARCELLER I BARRABEIG, *La baronia de Queralt...*, *op.cit.*, p.110.

com el que ja hem citat sobre la baronia de Queralt al segle XV, diuen que abunden més els censos en espècie¹¹¹.

Tot referint-nos al gràfic 1 veiem com, a Alcover, de 540 establiments que hem treballat, n'hem localitzat un total de 98 que estipulen el cens en espècie o de caràcter mixt. A Reus suposen un total de 50 segons aquestes modalitats. A part del nombre d'establiments que determinen censos en espècie o en metàl.lic veiem també en quines èpoques es paguen els censos en espècie, tot i que hi ha documents en els que no s'especifica el termini de pagament, tal com veurem en els quadres de l'apartat següent. Si es tracta de parts alíquotes de la collita de cereals coincideix el pagament del cens amb el dia de Sant Pere i Sant Feliu,

¹¹¹ *Ibidem*, p.114-130.

moment àlgid de la collita, fet que es dona sobretot a Reus a primers del segle XIV, tot i que també hi ha pagaments d'aquest tipus el dia de Sant Miquel. L'altra data en la que es fan pagaments en espècie a Reus és el dia de Nadal, on tenim l'exemple del pagament de dos gallines per un mas, tot i que el document especifica també el pagament del la quarta part de blat en garbes, llegums, la quarta part dels fruits, d'oli i de tot el que arrabassi a les garrigues¹¹². Un altre document estipula el pagament d'un quartà de blat per Nadal, a més d'onze sous, en concepte de cens per raó d'un tros de vinya¹¹³. Encara a Reus trobem el pagament de la meitat dels beneficis per raó d'un molí el dia de Sant Joan¹¹⁴. També s'estipula l'entrega d'un porc cada any i 2 el pagament de dos sous per a alimentar les gallines que hi ha al molí. I també trobem el pagament de censos mixtes amb gallines i diverses quantitats de numerari per la festa de Carnaval, censos que corresponen amb quatre establiments atorgats per Berenguer d'Olzina, fill de Bernat d'Olzina, juntament amb la seva muller Ermessenda. Estableixen trossos d'un hort que tenen a Almoister, a la dominació de Bell.lloc¹¹⁵. Un element relacionat amb el pagament del cens en espècie és la condició que imposa el senyor directe de que se li entregui el cens sense cap despesa per part seva. Ho

---

¹¹² AHCR, Reus 5, f. 97 v. 1311, octubre, 21.

¹¹³ AHCR, Reus 10, f. 2-2 v. 1321, juliol, 3. Es tracta d'un sots-establiment atorgat per Arsenda, muller del difunt Pere de Bages, juntament amb el seu fill Bernat de Bages. Arsenda diu que té el tros de vinya en emfiteusi per Arnau de Barberà.

¹¹⁴ AHCR, Reus 3, f. 6 v. 1299, juliol, 18. "*...et detis nobis et nostris proprio medietatem omnium lucrorum redditum proventum que de dicto molendino exierint et provenierint, bene et fideliter...*"

¹¹⁵ AHCR, Reus 3, f. 62 v.-63. 1300, febrer, 22. Els quatre establiments estan atorgats el mateix dia.

trobem això en 4 ocasions a Reus i els atorgants inclouen sempre l'expressió *sine missione* per a designar aquesta obligació per part de l'emfiteuta:

*...et teneamini ipsum portare inter aream nostram nostris propriis sumptibus et expensis et sine aliqua nostra nostrorumque missione...*¹¹⁶

Aquest establiment que posem com exemple fou cancel·lat *-fuit cancellatum de voluntate partium-* i novament, al cap de pocs dies, es torna a repetir. Els atorgans, en Jaume Marcial i la seva muller Francesca, donen un mas que tenen a Salou. A l'hora d'estipular el cens diuen:

*Tali conditione quod ipsum mansum cum honoribus suis laboretis bene et decenter, et ut boni agricultoris facere debent et detis nobis bene et fideliter quartam partem de omnibus fructibus et provenentibus etc. sine omnia mea meorumque missione. Ita quod de blado detis nobis quartam partem in garba et teneamini portare partem nostram ad aream nostram dictum mansum...*¹¹⁷

En els quadres 23 i 24, a les pàgines següents, ressenyem tots els estaliments que tenen censos en espècie i també aquells que contempnen la possibilitat de que siguin mixtos. En els llistats incloem, a banda de les dades referencials i cronològiques, el tipus d'immoble de que es tracta i també les condicions jurídiques sota les que es desenvolupa el contracte, a part lògicament d'una columna dedicada als censos. En aquesta darrera s'hi afegeix, quan s'ha localitzat, el termini de pagament. Tant en el cas d'Alcover com en el de Reus ens trobem amb situacions similars, tot i que per a la primera població hem de tenir sempre present la cronologia més reculada.

---

¹¹⁶ AHCR, Reus 3, f. 60 v. 1300, febrer, 12. El cens estipulat és una quarta part dels fruits i de blat en garba.

¹¹⁷ AHCR, Reus 3, f. 63 v.-64. 1300, febrer, 26.

QUADRE 23:
Censos en espècie. Alcover

Referència	Data ¹¹⁸	Immoble	Cens	Condicions
AHAT, Alcover 1, f. 6 v.	3/10/1228	hort	12 d de moneda corrent, pa i vi	30 dies de fadiga, 3 d d'entrada i obligació de fermar dret en poder dels establiments.
AHAT, Alcover 1, f. 7 v.	11/10/1228	tros de terra d'un mas	¼ dels fruits, pa i vi	20 s d'entrada
AHAT, Alcover 1, f. 8	11/10/1228	immoble	Una gallina per St. Miquel	30 dies de fadiga i 6 d d'entrada
AHAT, Alcover 1, f. 9	23/10/1228	2 peces terra	1 quartera i mitja	30 dies de fadiga i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 1, f. 9 v.	30/10/1228	tros de terra	¼ part de blat i vi	El cens s'entregarà lliure de despeses a casa dels establiments. 10 dies de fadiga i 3 s d'entrada
AHAT, Alcover 1, f. 15	5/01/1229	tros de terra	¼ de pa i vi i dels productes de la sembra i dels fruits dels arbres.	30 dies de fadiga i 12 d d'entrada, a més de l'obligació de ferma de dret.
AHAT, Alcover 1, f. 15 v.	5/01/1229	tros de terra	¼ de la collita de raïm	La collita de raïm, com a cens, la conduïran al cup a càrrec seu i tenir plantada la vinya dins de 2 anys.
AHAT, Alcover 1, f. 16 v.	7/02/1229	peça de terra	¼ dels esplets, 1/5 de vinyes i 18 d per l'hort per Nadal	És una terra part erma i part de conreada, amb vinya plantada i un hort. 30 dies de fadiga i 20 s d'entrada
AHAT, Alcover 1, f. 20	16/03/1229	hort	6 s en moneda corrent i pa i vi per St. Miquel	Amb aigua i altres pertinences. 30 dies de fadiga i 6 s d'entrada
AHAT, Alcover 2, f. 4	28/09/1245	sort	¼ dels fruits dels arbres, 3 quartans d'ordi per la M.D. d'Agost i 1 quartà de vobatge	10 dies de fadiga i 50 s d'entrada
AHAT, Alcover 2, f. 5 v.	9/10/1245	hort	4 s, una gallina per St.Miquel i una altra per Nadal	Deixant salvat el dret i el domini de l'Església. 10 dies de fadiga i 4 d d'entrada. 30 dies de fadiga a G. Vidal
AHAT, Alcover 2, f. 12-12v.	19/11/1245	peça de terra	¼ dels fruits	Per a plantar fins a dos anys. 10 dies de fadiga i 2 s d'entrada.
AHAT, Alcover 2, f. 17	11/12/1245	terra amb arbres	6 s, ordi, pa i vi	10 dies de fadiga i 10 s d'entrada 'in perpetuum'-
AHAT, Alcover 2, f. 12	15/12/1245	una quarterada de terra	¼ dels fruits	Per a plantar vinya i després de la mort de l'establidor reverteixi. No hi ha ni entrada ni fadiga.

¹¹⁸ La data la presentem amb el format dia/mes/any ja que així, el processador, ens permet ordenar de forma automàtica per la cronologia.

AHAT, Alcover 2, f. 17v.-18	18/12/1245	sort	¼ de la collita, dos parells de capons, l'un per Tots Sants i l'altre per Nadal	Diverses terres, algunes de les quals les hauran de plantar amb vinya, també hi ha un hort, un ferraginal. 10 dies de fadiga i 20 s d'entrada
AHAT, Alcover 2, f. 19	18/12/1245	sort	Un quartà de blat	30 dies de fadiga i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 2, f. 22	16/01/1246	vinya amb terra	¼	Per plantar i conrear. 30 dies de fadiga i 20 s d'entrada
AHAT, Alcover 2, f. 32 v.	25/02/1246	sort de terra	3 quartans d'ordi, 1 quartà de forment com a vobatge	10 dies de fadiga i 50 s d'entrada. Que després de la seva mort passi a la seva neta Joana, i que l'utilitzi a la seva voluntat.
AHAT, Alcover 2, f. 33 v.	18/03/1246	hort	6 s i mig de moneda corrent a Barcelona per St.Miquel, pa i vi	10 dies de fadiga i 12 d d'entrada
AHAT, Alcover 3, f. 12 v.	5/12/1268	sort de terra	5 s de moneda corrent, pa i vi, per Pasqua	10 dies de fadiga, 4 d d'entrada. Salvat el dret, el domini i la fadiga.
AHAT, Alcover 3, f. 14	20/12/1268	vinya	½ de la collita	Per a explotar i conrear. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 3, f. 17	7/01/1269	tros de terra	14 s per St.Miquel en moneda corrent, pa i vi	10 dies de fadiga i 18 d d'entrada. Deixen salvat el cens, el dret, domini i fadiga seus i dels seus successors.
AHAT, Alcover 3, f. 33 v.	9/03/1269	3 quarterates de terra	¼ dels béns i blat en garba de camp	10 dies de fadiga
AHAT, Alcover 3, f. 35 v.	14/03/1269	tros de terra	¼ dels béns excepte els fruits i les hortalises	10 dies de fadiga i 12 d d'entrada. Salvant el cens, dret, domini i fadiga seus, perpètuament.
AHAT, Alcover 3, f. 53 v.	9/10/1269	hort	3 s per Pasqua, pa i vi	30 dies de fadiga, 10 s d'entrada.
AHAT, Alcover 3, f. 54	9/10/1269	hort	6 s per Sta.Maria d'Agost, pa i vi.	30 dies de fadiga i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 3, f. 54	12/10/1269	hort	7 s per St.Pere i St.Feliu, pa i vi	30 dies de fadiga, 4 s d'entrada. Salvat el cens, dret, domini i fadiga de l'atorgant i dels seus.
AHAT, Alcover 3, f. 56	18/10/1269	peça de terra	14 s per Nadal, pa i vi	30 dies de fadiga, 4 s d'entrada. Salvat el cens, el dret, el domini i la fadiga perpètuament.
AHAT, Alcover 3, f. 73 v.	26/01/1270	mas amb béns immobles i possessions	¼ de la collita	Des del proper dia de St. Joan Baptista fins a 3 anys. (no hi ha fadiga ni entrada). Li dona també un parell de bous, una mula, i dos sarraïns pel preu de 500 s. Per a que ho treballin i recullin les olives.

AHAT, Alcover 3, f. 81	13/02/1270	mas	Un parell de gallines per Nadal	Li concedeix perpetuament. Que li doni fidelitat
AHAT, Alcover 106, f. 7	26/02/1270	mas, amb arbres, vinyes	¼ dels fruits.	Quarta part excepte <i>ficubus, piris, sarmeyis, pomis, paunis, cirariis, nospulis, malogravatis, cogtanis et nucibus et avellanis et his similibu'</i> . Li dóna una quarterata de terra per a tenir-la franca i lliure al mas, amb un cens d'una gallina per Nadal
AHAT, Alcover 106, f. 8-8 v.	1/03/1270	tros de terra	¼ dels fruits	10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 106, f. 8 v.	1/03/1270	mas	½ dels fruits	-
AHAT, Alcover 106, f. 17	27/04/1270	tros d'hort	3 d de moneda corrent, pa i vi, per Pasqua	10 dies de fadiga i 37 s d'entrada.
AHAT, Alcover 100, f. 1 v.	12/02/1274	tros de terra amb vinya	¼ de vi i blat en garba	Per a plantar. Portar el vi al seu celler, sense cap despesa ni càrrega per part de l'establient. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 100, f. 13	17/04/1274	mas amb casa i terres	¼ de pa, vi, oli. dos gallines per Nadal.	Per un espai de 4 anys. Portar el cens sense cap despesa per part de l'establient. Li dóna també una quarterata de terra <i>pro barquaria</i> amb un cens per Nadal de 2 gallines. Que no arrenqui les oliveres, que ho millori.
AHAT, Alcover 100, f. 26 v.	21/08/1274	vinya	¼ de vi	Sense cap despesa ni càrrega per part de l'establient. 10 dies de fadiga i 3 s d'entrada.
AHAT, Alcover 100, f. 34	30/12/1274	quarterata de terra llaurada	1/5 dels béns.	Que ho tingui i percebeixi durant 4 esplets, de guaret en guaret. Sense cap despesa per part de l'establient. Que no elegeixi cap altre senyor ni patró. 10 dies de fadiga i 5 s d'entrada.
AHAT, Alcover 4, f. 19- 19 v.	10/10/1278	1 quart de tros de terra	¼ dels fruits	Per a plantar vinya i conrear. 10 dies de fadiga i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 4, f. 25 v.	18/10/1278	tros de terra arrabassata	¼ dels fruits	Per a plantar fins a 8 anys. 10 dies de fadiga i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 4, f. 38 v.-39	23/11/1278	tros de terra erma	¼ dels fruits	10 dies de fadiga i 3 s d'entrada
AHAT, Alcover 4, f. 42	11/12/1278	tros de terra	1/5 dels fruits.	Que no elegeixi cap altre senyor. Ha de plantar 4 quarterates de vinya dins dels propers 4 anys. 30 dies de fadiga i 2 s d'entrada

AHAT, Alcover 4, f. 69	25/02/1279	tros de terra erm i conreat	¼	10 dies de fadiga i 2 s d'entrada. Deixant salvada la fidelitat del rei.
AHAT, Alcover 5, f. 9	24/07/1279	tros de terra erm i conreat	¼ dels fruits	Deixant salvada la fidelitat de la senyora reina. Per a plantar vinya i donar la quarta part dels fruits, obligant-li a portar aquesta part a casa seva. 10 dies de fadiga i 5 s d'entrada
AHAT, Alcover 5, f. 11	30/07/1279	solar per a cases	4 s per St.Pere i St. Feliu, pa i vi	Salvada la fidelitat de la reina. 10 dies de fadiga i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 5, f. 28	14/09/1279	vinya	¼ de pa, vi i oli	Per a millorar. Salvada la fidelitat del preposít i de l'església de Tarragona. Salvat el seu dret. Que el cens no li comporti cap despesa ni càrrega. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.
AHAT, alcover 5, f. 38 v.-39	16/10/1279	tros de terra amb vinya	¼ part dels fruits per St. Miquel	Per a plantar vinya i per a millorar. Salvada la fidelitat de l'arquebisbe. 10 dies de fadiga i 4 s d'entrada.
AHAT, Alcover 5, f. 43 v.	30/10/1279	masia	¼ de pa i vi, dos capons censals	Per a millorar. No elegeixi cap altre senyor. Fadiga de 3 dies i 5 s d'entrada
AHAT, Alcover 5, f. 44	2/11/1279	sort	Mig quartà d'ordi de bovatge per St. Miquel	Per a millorar. Salvada la fidelitat de l'arquebisbe. Fadiga de 10 dies i 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 5, f. 47	12/11/1279	tros de terra	15 quartans d'oli, mesura d'Alcover per la Candelera	Fadiga de 15 dies
AHAT, Alcover 5, f. 74	30/01/1280	4 esplets pa, oli, safrà i fruits	La meitat dels beneficis	Per a un període de 4 anys. Amb totes les pertinences. Per a millorar i plantar do dotzenes en el primer esplet. 10 dies de fadiga.
AHAT, Alcover 5, f. 76 v.	5/02/1280	mig molí	Mig quartà d'ordi per St.Miquel.	El tenen pel preposít de Tarragona. Per a millorar. Fadiga de 20 dies i 12 d d'entrada
AHAT, Alcover 5, f. 98	1/04/1280	tros de vinya mallola	¼ dels béns	Portar el cens al seu celler, sense cap despesa ni missió per part de l'establient. 10 dies de fadiga i 50 s d'entrada.
AHAT, Alcover 107, f. 46	3/08/1282	mas	¼ dels fruits, la meitat de l'oli, dos gallines i una quartera d'ordi censal per Nadal	Per a conrear i millorar. Plantar-hi dos quaters de vinya. El cens sense cap despesa per a l'establient. 10 dies de fadiga i 80 s d'entrada.

AHAT, Alcover 107, f. 57 v.	12/10/1282	mig quartà del forn nou	2 quarteres i mitja de forment d'Urgell, a la mesura d'Alcover	10 dies de fadiga i una quartera de forment d'entrada
AHAT, Alcover 108, f. 14	7/10/1283	tros de terra erm i amb vinya	¼ de tots els fruits	Per a millorar. Amb totes les pertinences. Salvada la fidelitat del preposít de Tarragona. Que el cens el portin al celler sense cap despesa per a l'establient. Salvats els seus drets. 10 dies de fadiga i 3 s entrada
AHAT, Alcover 108, f. 22-22 v.	17/04/1284	sort	¼ dels fruits	Amb totes les pertinences. Per a millorar. Salvada la fidelitat de l'arquebisbe. Salvats els seus drets. 10 dies de fadiga i 300 s d'entrada. Que portin el cens a casa de l'establient sense cap despesa per part d'aquest.
AHAT, Alcover 111, f. 9 v.	30/08/1291	tros de terra	Una perdiu per Tots Sants	Salvada la fidelitat del Rei. Per a millorar i no empenyorar. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 111, f. 27	3/10/1291	tros de terra erm i plantat	¼ de pa, vi i oli	Per a plantar de vinya en els 3 propers anys. 10 dies de fadiga. Salvats els seus drets.
AHAT, Alcover 111, f. 23 v.	20/12/1291	tros de terra	¼ de pa, vi i oli	Ara el tenen pel preposít de Tarragona amb un cens. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada. Salvats tots els drets.
AHAT, Alcover 111, f. 33	7/02/1292	tros de terra	1/5 de vi i oli, 1/4 de blat	Per a plantar-hi vinya. 10 dies de fadiga i 5 s d'entrada.
AHAT, Alcover 111, f. 33	10/02/1292	tros de terra	1/5 de vi, 1/4 de blat	Per plantar-hi vinya i per a millorar. 5 s ternals d'entrada.
AHAT, Alcover 111, f. 40 v.	16/02/1292	tros de vinya	¼ fruits	Per a plantar vinya. Salvada la fidelitat. Fadiga (no diu quans dies perquè l'acompanya d'un etc.), i 12 d ternals d'entrada.
AHAT, Alcover 111, f. 56	5/05/1292	tros de terra conreada i erma	2 quarteres i mitja de forment	Fadga de 10 dies i 5 d'entrada.
AHAT, Alcover 114	18/09/1298	honor	20 s i una gallina	Des del proper dia de St. Lluc fins a un any. El cens l'han de portar a casa de l'establient.
AHAT, Alcover 114	4/05/1299	2 molins	¼ de blat	Per a millorar. Que els tingui i administri. Per espai d'un any.

AHAT, Alcover 114	30/08/1299	Peça de terra	1/6 dels béns	Per a millorar. Amb totes les pertinences. Que no elegeixi cap altre senyor. 10 dies de fadiga i 5 s d'entrada
AHAT, Alcover 114	30/08/1299	Peça de terra	1/6 dels béns	Per a millorar. Que no elegeixi cap altre senyor. Amb totes les pertinences. 10 dies de fadiga i 5 s d'entrada.
AHAT, Alcover 114	18/10/1299	Una peça de terra	1/6 part dels fruits	Amb totes les pertinences.
AHAT, Alcover 114	18/10/1299	Peça de terra	1/6 part dels béns	Per a millorar. Amb totes les pertinences. Que no elegeixin cap altres senyor. Fadiga de 10 de dies i 12 d'entrada. Salvats els drets de Sta. M. de ...
AHAT, Alcover 114	18/10/1299	peça de terra	1/6 part dels béns	Per a millorar. Amb totes les pertinences. 10 dies de fadiga i 12 d'entrada.
AHAT, Alcover 114	7/01/1300	peça de terra erma i culta	1/6 dels fruits	Amb totes les pertinences. Salvats els seus drets. Que no elegeixi cap altre senyor. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 115, f. 18	29/07/1302	tros de terra amb arbres	¼ de pa i vi , 1/3 d'oli i altres fruits	Que fixi la residència estable i continua al lloc del Rourell. 25 s d'entrada
AHAT, Alcover 115	16/11/1303	tros de terra	¼ 1 d a l'any de quèstia	Per a millorar. Que hi plantin vinya en els propers 6 anys. Salvats els seus drets. 12 d d'entrada
AHAT, Alcover 116.1	1/08/1306	tros de terra conreat i erm	1/5 dels esplets	Amb totes les pertinences. Que portin el cens a casa seva, sense cap missió ni despesa per part de l'atorgant. Que no elegeixin cap altre senyor. Salvada la fidelitat i salvats tots els seus drets. Fadiga d 10 dies i 2 s d'entrada
AHAT, Alcover 116.1	20/10/1306	tros de terra	6 s per Carnaval i 1/2 quartà de bovatge	Per a millorar. Amb totes les pertinences. Salvada la fidelitat. Salvats els seus drets. Que no elegeixi cap altre senyor. 10 dies de fadiga i 10 s d'entrada.

AHAT, Alcover 116.1	23/10/1306	hort	½ esplets	Per a un període de 3 anys a partir de la propera festa de St. Joan Baptista. Per a millorar. Que li porti el cens a casa seva, sense cap despesa per part de l'atorgant, excepte els arbres, oliveres, tarongers i una perera. Que no faci cap altre cens.
AHAT, Alcover 116.2	25/03/1308	possessions i honors	¼ de blat	Per a un període de 4 anys. Es reserva l'hort que hi ha sota de la casa d'aquest mas. Ho han de treballar i conrear.
AHAT, Alcover 119	8/07/1315	tros de terra	¼ dels fruits	Per a un període de 6 anys.
AHAT, Alcover 119	2/08/1315	tros de terra	¼ esplets	D'aquell tros de terra que tenen tots ells de forma indivisa. 10 dies de fadiga. Han de plantar vinya en uns terminis estipulats (no es poden llegir)
AHAT, Alcover 119	4/09/1315	hort	½ esplets	Per a un període de 4 anys a partir de St. Miquel.
AHAT, Alcover 119	23/09/1315	tros de vinya	¼ dels fruits , 1 d de quèstia	Per a millorar. 10 dies de fadiga. Salvada la 1/4 part dels fruits. Evicció
AHAT, Alcover 119	25/11/1315	ros de terra	¼ dels esplets	Per a un període de 14 anys
AHAT, Alcover 119	25/11/1315	tros de terra	¼ dels esplets	Per a un període de 30 anys. Que li doni la 1/4 part dels esplets en garba
AHAT, Alcover 119	1/02/1316	tros de terra no conreat	2 quartans de foment per Sta. M. d'Agost	Per a un període de 4 anys. Que tingui tots els esplets.
AHAT, Alcover 124, f. 5	23/07/1319	hort	1/2 fruits, 1 quartera de forment	Per a un període de 4 anys a partir de St. Miquel. Per a millorar. El cens portar-lo sense cap despesa per part del senyor.
AHAT, Alcover 124, f. 27	12/10/1319	trps de terra	¼ part per Sta. M. d'Agost	Per a un període de 4 anys des de Sta. M. d'Agost.
AHAT, Alcover 124, f. 58 v.	14/01/1320	peça de terra	1/5 part dels fruits	10 dies de fadiga i 5 s d'entrada
AHAT, Alcover 127, f. 25 v.	26/09/1325	obrador d'oli	16 quartans d'oli per Quaresma	Li dona amb totes les eines. El cens que li doni segons la bona mesura d'Alcover. 10 dies de fadiga i 2 s d'entrada. Evicció.
AHAT, Alcover 127, f. 34 v.	8/11/1325	tros de garriga	1/5 bens	Viu al mas de Pl. Berenguer, al terme d'Alcover 10 dies de fadiga i 6 d d'entrada.

AHAT, Alcover 128, f. 31	26/11/1327	tros de terra conreada i erma	5 s per St. Miquel i 2 d de quèstia	La té, amb lluïsmes, pel preposít de Tarragona. 10 dies de fadiga i 18 d d'entrada.
AHAT, Alcover 128, f. 31	26/11/1327	tros de terra conreada i erma	5 s per St. Miquel, 2 d de quèstia	El té, amb lluïsmes, pel preposít de Tarragona. Salvada la fidelitat. Salvat el seu propi dret. Salvats els drets del preposít. 10 dies de fadiga i 2 s d'entrada.
AHAT, Alcover 128, f. 46	23/02/1328	tros de terra plantada i a plantar	8 s per Sta. M. dels Apòstols i 1/2 quèstia de tot	La té, amb lluïsmes, pel preposít. Que no elegeixi cap altre senyor. 10 dies de fadiga i 10 s d'entrada. Salvats els seus drets. Salvats els drets del preposít. Salvada la fidelitat.
AHAT, Alcover 128, f. 100	14/09/1328	molí	1/3 part dels fruits i esplets	-
AHAT, Alcover 139, f. 80	4/01/1346	1/2 cantó del forn	1 quartera de forment, seixa bona per la Circumcisió del Senyor	El tenen pel rei, pel preposít i per l'Infant Pere, amb un cens de 10 sous pagadors en dos terminis. Per a millorar. 30 dies de fadiga i 2 s d'entrada.
AHAT, Alcover 139, f. 102	4/05/1346	tros de terra plantat	1/5 part dels fruits i bns	Plantat i per a plantar. El tenen per G. Aalball, am un cens de 6 s per Carnaval. 30 dies de fadiga. Salvats els drets de G. Aalball i salvada la fidelitat. 12 d d'entrada.
AHAT, Alcover 139, f. 111 v.	16/07/1346	hort tancat ¹¹⁹	1/2 de tots els esplets	Per un període de tres anys a partir d'aquests dia. Per a treballar i explotar. Que de l'hort en tingui una clau i l'atorgant una altra per si hi volgués entrar. Que li doni cada any 6 s per Nadal.
AHAT, Alcover 141, f. 48	17/03/1349	vinya	1/6 part de tots els fruits.	Amb totes les pertinences. Que no elegeixin cap altre senyor. Salvada la fidelitat de l'Església. Salvats els seus drets. 10 dies de fadiga i 12 d d'entrada.

¹¹⁹ A l'hora d'enumerar l'immoble en quèstió ja es fa referència al caràcter clos de l'hort, particularitat que es manifesta quan, entre les condicions que s'estipulen, en figura una que es refereix a les claus.

QUADRE 24:
Censos en espècie. Reus

Referència	Data	Immoble	Cens	Condicions
AHCR, Reus 3, f. 6 v.	18/07/1299	molí	1/2 beneficis i 2 s per St. Joan	Donen el molí per a tenir-lo i heretar-lo i que els donin la metitat de tots els beneficis que en treguin.
AHCR, Reus 3, f. 29 v.-30	3/10/1299	tros de terra	5 s 2 d i una gallina per St. Miquel	10 dies de fadiga
AHCR, Reus 3, f. 56	29/01/1300	Quarterada de vinya	1 quartera d'ordi	La té amb un cens de 6 s per A.de Vallmoll. Que porti el cens a casa seva sense cap despesa per part del senyor.
AHCR, Reus 3, f. 60 v.	12/02/1300	mas amb l'honor	1/4 de fruits i 1/4 de garba	Per a millorar.
AHCR, Reus 3, f. 62 v.	22/02/1300	tros d'hort i d'horta	49 s i 1 gallina per Carnaval	10 dies de fadiga
AHCR, Reus 3, f. 62 v.	22/02/1300	tros d'hort	6 s 6 d i 1 gallina per Carnaval	-
AHCR, Reus 3, f. 63	22/02/1300	tros d'hort	7 s i 1 gallina per Carnaval	-
AHCR, Reus 3, f. 63	22/02/1300	tros d'hort	7 s i dos gallines	-
AHCR, Reus 3, f. 63 v.-64	26/02/1300	mas i 4 quarterates de terra	1/4 de fruits, 1/4 de blat	Per a millorar i plantar vinya
AHCR, Reus 3, f. 77 v.-78	15/04/1300	molí	1/2 de beneficis	L'estableixen durant un any, des de la propera festa de la Pentecosta.
AHCR, Reus 4, f. 2 v.	1/05/1301	una quartera de terra	7 quarterates forment St.Pere i St. Feliu	Cens de 7 quarterates de forment, segons la mesura de Reus, anuals per St.Pere i St.Feliu. 10 dies de fadiga
AHCR, Reus 4, f. 6	16/05/1301	un molí	1 porc i gallines	-
AHCR, Reus 4, f. 27 v.	3/09/1301	mas	Sisena part dels fruits	Fadiga de 100 dies i 10 lliures d'entrada. El tenen pel preposít de Tarragona, amb un cens. Han de deixar salvat el cens, el dret, llluisme i domini.
AHCR, Reus 2, f. 53 v.	15/06/1307	tros de terra	Una quartera d'ordi per St. Pere i St. Feliu	Amb afrontacions, entrades, sortides, drets i totes les pertinences. Si ho vol vendre o empenyorar, 10 dies de fadiga.

AHCR, Reus 2, f. 64	9/08/1307	tros d'hort amb aigua del dimecres	2 quarteres d'ordi per St. Pere i St. Feliu	És un dels dos trossos que té en cens per Berenguer Ferrer, capellà parroquial de Tarragona i executor del testament de P. Roig. El cens que paga és de 6 quarteres de mestall, pagadores per St. Pere i St. Feliu. Pot plantar i conrear arbres.
AHCR, Reus 2, f. 100	15/01/1308	2 trossos de terra i un tros de vinya	1 quart de blat de qualsevol classe però que sigui gros i 1 quart d'oli	Dins d'un termini de 4 anys. Que no busqui cap altre senyor. Per a millorar la terra i la vinya.
AHCR, Reus 5, f. 16	15/09/1310	tros de terra amb hort i arbres	Quartera de blat per St. Pere i St. Feliu	Per a un període de 5 anys. El cens segons la quartera de l'Aleixar, i que li porti a casa seva.
AHCR, Reus 5, f. 106	4/09/1311	tros de vinya	Mig quartà de forment per St. Pere i St. Feliu, segons el quartà corrent de Reus	Amb totes les pertinences. El cens és el similar al que rep dels altres emfiteutes seus. Es reté per a ell la part que toca a Simó Mager. 10 dies de fadiga i dos pollastres d'entrada. Salvats els seus drets i salvada la fidelitat de l'Església de Tarragona
AHCR, Reus 5, f. 97 v.	21/10/1311	un mas	¼ part de blat en garbes, llegums, 2 gallines per Nadal. 4a part fruits, 4a part d'oli, ¼ part del que arrabassi a les garrigues	El tenen franc i lliure. L'estableixen amb totes les pertinences, amb la casa i els corrals, prats, aigües, garrigues, arbres, pedres, plantes i tots els drets.
AHCR, Reus 5, f. 98 bis	31/10/1311	2 trossos de vinya	3 s per St. Pere i St. Feliu. Meitat de la verema	Per a un període de 4 anys. El cens de la verema sense cap càrrega ni despesa per a l'establient. Amb totes les pertinences. Es reté per a ell mateix les oliveres
AHCR, Reus 5, f. 129	13/02/1312	tros de terra	Mig quartà de forment bo, amb el quartà corrent a Reus per St. Pere i St. Feliu	Ara ho té per P. Ferrer amb un cens de dos quartans de forment per St. Pere i St. Feliu. Amb totes les pertinences i els drets. Salvat el seu dret emfiteutic i la fidelitat de l'Església de Tarragona. 10 dies de fadiga.
AHCR, Reus 7	14/05/1314	dos esplets de blat i tres d'oli en una terra	Quarta part de blat i de tot el que hi treurà.	Per un termini de dos anys. Que el cens a pagar no comporti cap despesa ni càrrega per a l'establient.
AHCR, Reus 7	25/06/1314	tros de terra amb plantes	6 quarteres d'ordi per St. Pere i St. Feliu	Durant 6 anys, per a conrear i millorar.

AHCR, Reus 8	9/08/1318	tros de terra	5 s per St.Miquel i mig quartà d'ordi	Ara el té per Simó Vidal, de Riudoms. Amb pertinences, per a millorar i no deteriorar. Salvada fidelitat de l'Església de Tarragona. Salvats els drets de Simó Vidal i els seus. 10 dies de fadiga i dos pollastres d'entrada
AHCR, Reus 8	14/08/1318	tros de terra	¼ de pa i vi	Per millorar i no deteriorar. Amb totes les pertinences. 10 dies de fadiga i 12 d'entrada. Salvats els seus drets. Salvada la fidelitat de l'Església de Tarragona. Ha de plantar de vinya els 4 propers anys.
AHCR, Reus 8	18/09/1318	tros de vinya	5 s per St.Miquel, 1 quartà d'ordi i de forment a Simó de Bell.lloc	Diu que la posseeixen ara franca i lliure. Per a millorar i plantar, amb totes les possessions. Plantar en els propers dos anys. Salvats els seus drets. 10 dies de fadiga i dos pollastres d'entrada
AHCR, Reus 9, f. 5	8/12/1319	tres esplets de blat, tros de terra i vinya	¼ blat, 1/2 vinya	Són propietat dels fills del dif. Berenguer de Casa. Pels tres esplets de blat que els donin el quart de blat, de vinya la meitat. Hauran de plantar més vinya.
AHCR, Reus 10, f. 2-2 v.	3/07/1321	tros de vinya	11 s, 1 quartà de blat per Nadal.	El tenen per A. de Barberà, amb un cens. Amb totes les pertinences. 10 dies de fadiga. Salvat el dret d'A. de Barberà. Salvat el dret i el cens emfiteutic seu. 12 d'entrada. Evicció.
AHCR, Reus 10, f. 30 v.	9/11/1321	tros de vinya amb oliveres	Mitja somada de verema i d'olives	-
AHCR, Reus 10, f. 76 v.	24/05/1322	mas i honor	1 ll de cera per St. Pere i St. Feliu	El tenen per l'arquebisbe amb un dos quarteres de formnt i quatre quarteres i mig d'ordi per St. Pere i St. Feliu, segons la quartera de Tarragona. Que ho tinguin pels atorgants i per l'arquebisbe. 30 dies de fadiga i dos perdius d'entrada.
AHCR, Reus 17	23/11/1328	tros de terra	Quart de tots els béns	Per a millorar. Amb totes les pertinences. Salvada la fidelietat i els seus drets. 10 dies de fadiga i 10 s d'entrada.

AHCR, Reus 17	24/01/1329	tros de terra amb oliveres	½ dels fruits	Per a treballar.
AHCR, Reus 17	15/04/1329	tros de terra	¼ en garba	Per a treballar durant els dos propers guarets. 20 s d'entrada
AHCR, Reus 12, f. 10 v.	2/05/1330	tros de terra	¼ de vi i de pa	Portar el cens a Almofter, sense cap despesa per a l'establient. 10 dies de fadiga i 50 s d'entrada. Salvada la fidelitat de l'Església de Tarragona, Salvat el lluïisme del Cambrer. Salvats els seus drets.
AHCR, Reus 19	17/02/1333	dos quarterates d'un tros de terra	¼ de blat	El tenen per B. Sicart amb un cens anual de 20 s per . L'establient és per als dos propers guarets. Es retenen per a ells alguns fruits i li donen la possibilitat de que hi tingui animals.
AHCR, Reus 19	19/04/1333	dos esplets de blat i tres d'oli	1/3 de blat i ½ d'oli	Els esplets són d'un tros de terra amb blat i oliveres al terme de Reus.
AHCR, Reus 22	2/01/1339	tros de terra	8 s per Nadal, 1 quartera d'ordi	El tenen per B.Desprats amb un cens de 8 s per Nadal i 1 quartera d'ordi. Per a millorar. Amb totes les pertinences. Salvada la fidelitat i salvats els drets de Desprats i el seu propi dret emfitèutic. 10 dies de fadiga i 20 s d'entrada
AHCR, Reus 22	15/04/1339	mitja quartera de terra	½ quarterata de vinya	El tenen per G. Robert, ciutadà de les Mallorques, amb un cens de 6 s per St. Miquel. Per a millorar. Amb totes les pertinences. Salvada la fidelitat i salvatsl els drets de G. Robert. Salvat el seu propi dret emfitèutic. 10 dies de fadiga i 2 gallines d'entrada.
AHCR, Reus 22	15/04/1339	mitja quartera de terra	½ quarterata de vinya	El tenen per G. Robert, ciutadà de les Mallorques, amb un cens de 6 s per St. Miquel. Per a millorar. Amb totes les pertinences. Salvada la fidelitat i salvats els drets de G. Robert. Salvat el seu propi dret emfitèutic. 10 dies de fadiga i 2 gallines d'entrada.

AHCR, Reus 32	21/11/1339	tros de terra	¼ part dels esplets de blat i altres	Per a treballar durant tres anys fins a la festa de St. Joan.
AHCR, rreus 32	17/01/1340	tros de terra amb oliveres	¼ part	-
AHCR, Reus 32	3/02/1340	4 quarterates d'un tros de terra	¼ part de blat i altres fruits.	Per al període de 2 esplets. Que hi puguin pasturar animals.
AHCR, Reus 32	12/03/1340	tros de terra	¼ dels béns	10 dies de fadiga i 10 s d'entrada.
AHCR, Reus 32	15/03/1340	tros de vinya	1/3 part el primer any i ½ el segon	Per a dos anys seguits.
AHCR, Reus 24	17/12/1342	tros de terra	1 quartera de forment per St. Pere i St. Feliu	El tenen per l'hereu de J. Solzina, de Vila-seca amb un cens d'una quartera de forment per St. Pere i St. Feliu. Amb totes les pertinences. Per a millorar. Que no aclamin cap altre senyor. 10 dies de fadiga i 40 s d'entrada
AHCR, Reus 26	2/04/1343	tros de terra	1 quarterata de forment per St. Miquel	Per a millorar. Amb totes les pertinences. Que no aclamin cap altre senyor. Salvada la fidelitat. Salvats els seus drets. 10 dies de fadiga i 30 s d'entrada.
AHCR, Reus 27	3/01/1345	tros de terra	¼ de blat en garba per 3 guarets. 15 s	Per a un termini de 3 guarets. 10 dies de fadiga.
AHCR, Reus 30	17/02/1349	tros de terra	¼ dels fruits i esplets. Quartera de forment	El té per G. d'Olives, prebender de Tarragona amb un cens d'una quartera de forment per St. P. i St. Feliu. Per a millorar. Per a un període de 6 anys. Salvada la fidelitat. Salvats els seus drets. Evicció

En els censos en espècie encara queda un element a tenir en compte. Es tracta del tipus de mesura, que en molts casos no és més que una part dels fruits. Generalment aquesta és la quarta part, tot i que també hi ha la sisena, la cinquena la metitat i també un terç. Es diu dels fruits però també hi ha establiments que diuen els esplets. Quan es tracta de definir les mesures segons les quals hom pagarà el cens es fa referència a la mesura d'Alcover per a l'oli, i per al forment la

mesura d'Urgell o el quartà corrent de Reus. També hi ha els censos en garba, que en alguna ocasió especifiquen en garba de camp.

5.5.1. Terminis de pagament.

En els establiments, després de la quantitat estipulada en concepte de cens, trobem l'expressió del termini. S'enceta la frase dient *in primo venturo festo* seguida de la data. Des de sempre s'escullen dies assenyalats del calendari per a fixar el pagament dels censos. Al Maresme a mitjans del segle XIV hi havia pagaments per Nadal, Pasqua, la Santa Creu de maig, Sant Pere i Sant Feliu, Tots Sants o Sant Miquel¹²⁰. Són les mateixes dates en que la Pia Almoina de Barcelona cobrava els censos en els dos primers decennis del segle XIV, tant els metàl·lics com les parts alíquotes de les collites¹²¹. Però no ens fixem només en el fet de la importància de que gaudien aquestes dates en el calendari festiu sinó en la coincidència d'aquestes amb el cicle agrícola, un cicle que fou adoptat per l'Església per a elaborar el seu propi calendari i d'aquesta manera exercia també el control sobre el temps. El cicle de les tasques en el camp es trobava sembrat de períodes i diades en els que la feina s'aturava per a deixar pas a la festa. Eren dies en els que precisament es feien molts pagaments de censos, tot coincidint a més amb les collites¹²². Cal pensar doncs que no s'escollien tant per la qüestió

---

¹²⁰ Coral CUADRADA MAJÓ, *El Maresme medieval...*, op.cit., p.237.

¹²¹ Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, *La Pia Almoina...*, op.cit., p. 274-279. Destaquen Sant Miquel i Nadal, seguit d'altres dates del calendari, algunes de les quals coincideixen amb les que trobem en el Camp de Tarragona. En aquest treball el dia de Sant Pere i Sant Feliu consta al 30 d'agost.

assenyalada com pel fet de que hom disposava de més numerari per a fer front al pagament dels censos estipulats en els establiments emfitèutics. O es disposava de la part corresponent de la collita que havia d'anar destinada al senyor, que a l'estiu eren parts alíquotes de cereals i per Sant Miquel parts de la verema. A la vegada s'ha posat de manifest que els dies en que s'efectuaven els pagaments eren moments també en que els senyors directes podien satisfer les seves necessitats més puntuals, com ara tot el que girava entorn de Nadal en una institució destacada com era la Pia Almoïna de Barcelona, exemple al que ens hem referit en altres ocasions. En definitiva aquests pagaments, independentment del temps en que es feien, posaven en evidència que l'objectiu principal de la relació emfitèutica, diu Coral Cuadrada, era el benefici aconseguit pel senyor directe¹²³.

Entre Alcover i Reus trobem diferències en els dies del pagament, en les festes, però hi ha una coincidència a tenir en compte. Tant en un lloc com en l'altre els pagaments se situen principalment a partir de la segona part de l'any, sobretot en la festa de Sant Miquel(19 de setembre) i Nadal(25 de desembre). No obstant al mig de l'estiu hi ha les festes de Sant Pere i Sant Feliu (1 d'agost)¹²⁴ i la festa de l'Assumpció (15 d'agost). A la resta de l'any trobem diades en les que baixa el nombre de censos pagats però que es mantenen estables al llarg del temps, sobretot

---

¹²² Maria Serena MAZZI; Sergio RAVEGGI, *Gli uomini e le cose nelle campagne fiorentine del Quattrocento*, Firenze, 1983, p. 160ss. Coral CUADRADA MAJÓ, "Oci i diversió a les societats preindustrials: l'exemple català a la Baixa Edat Mitjana", a *IX Jornades d'Estudis Històrics Locals: "Espai i temps d'oci a la Història"*. Palma de Mallorca 1992, Palma de Mallorca, 1993, p.334-335.

¹²³ Coral CUADRADA MAJÓ, "Poder, producció y familia...", *op.cit.*, p.243.

¹²⁴ Festa de Sant Pere *ad Vincula* segons el calendari romà i de sant Feliu de Girona segons el calendari hispano-mossàrab.

Carnaval. Aquesta estabilitat es fa notar a Alcover també en el dia de Pasqua, i a Reus el dia de Sant Vicenç (22 de gener segons el calendari hispano-mossàrab)¹²⁵. A la primera part de l'any també es satisfien censos per la Candelera, per la Pentecosta, l'Ascensió i, abans d'encetar l'estiu, per Sant Joan Baptista. Cal tenir en compte també que hi ha establiments en els que només apareix la quantitat a pagar però no el termini, generalment sempre en espècie, i que també hi ha documents en els que no podem llegir totes aquestes dades per raó del mal estat del protocol. Ho hem reflectit en els quadres 25 i 26 -columnes amb — i amb sense data (s. d)-.

A Alcover (Quadre 25, a la pàgina 467) destaquen per damunt de tot Nadal i Sant Miquel, essent superior aquesta segona data. Els terminis dels quals tenim constància en més de 10 establiments són Carnaval, Pasqua, Sant Pere i Sant Feliu, la Mare de Déu d'Agost, Tots Sants(1 de novembre) i Sant Andreu(30 de novembre). Citar també que al segle XIV localitzem dos terminis que tenen com a data la fira de Tarragona. Aquesta se celebrava a partir del tercer diumenge del temps de Pasqua, i acudien a la ciutat comerciants de diverses comarques, constituint un moment important per a les transaccions econòmiques i intercanvis comercials¹²⁶. La resta presenten quantitats inferiors a 10 vegades i en 7 casos només en trobem un dia –Circumcisió (1 de gener), Sant Gregori papa(12 de març

---

¹²⁵ Les dates dels calendaris les hem extret de J. AGUSTÍ; P. VOLTES; J. VIVES, *Manual de Cronologia española y universal*, Madrid, 1953, p. 25-41 i 55-65. També Adriano CAPELLI, *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo*, Milano, 1998⁷, p. 137- 189.

¹²⁶ Francesc CORTIELLA I ÒDENA, *Una ciutat catalana a darreries de la Baixa Edat Mitjana: Tarragona*, Tarragona, 1984, p. 320ss. Maria BONET DONATO, *Aproximació a la societat...*, *op.cit.*, p. 68-70. Bonet diu que la fira de Tarragona apareix freqüentment en la documentació com una data per a satisfer deutes, p.106.

segons el calendari hispano-mossàrab), Sant Vicenç (22 de gener), Sant Mateu (21 de setembre), Sant Francesc (3 d'octubre al calendari romà), Sant Lluç (1 d'octubre al calendari hispano-mossàrab i 18 d'octubre al romà), Sant Martí, bisbe de Tours (11 de novembre). Aquests darrers terminis fan que la diversitat sigui més gran que a Reus.

A Reus (Quadre 26, a la pàgina 468) destaquen també el dia de Sant Miquel i el de Nadal i es situen al bell mig de l'estiu la festa de Sant Pere i Sant Feliu i la Mare de Déu d'Agost, i marcant la tardor la festa de Tots Sants. A començament de l'any destaquen la festa de Sant Vicenç, que a Alcover només era testimonial, i els dies de Carnaval –*carnisprivium* diu la documentació-. La diversificació de terminis és inferior als que trobem a Alcover i només en 4 ocasions trobem un sol cas –Epifania (*Apparitio Domini* segons la documentació, 6 de gener), Ascensió, Santa Maria Magdalena (22 de juliol), i Sant Llorenç (10 d'agost)¹²⁷.

---

¹²⁷ Només apareix una vegada com a termini de pagament. A finals del segle XIV el dia de Sant Llorenç se celebrava de forma especial a Reus, sobretot a partir del moment en que es creà un benefici sota l'advocació d'aquest sant. Cfr. Ezequiel GORT JUANPERE, *Entre la festa i la litúrgia. Esbós per a un calendari festiu baix-medieval*, "Fulls de Treball.Carrutxa" (Re, 1(1991), p. 129. Daniel PIÑOL ALABART, *A les portes...*, *op.cit.*, p. 103.

QUADRE 25:

Terminis de pagament. Alcover

Anys/ termi ni	-	S.d.	Cir	Epi	St. Vic	Ca	St. Manies	Carn	Quar	St. Gre	Pas	Fira T	Asc	Pent	St. Jo	Sta. M. Mg	St. P. F.	M. Déu Ag	M. Déu Set	St. Mat	St. Miq	St. Fra	St. Lluc	T. Sts	St. Mar	St. And	Nad	total	
1228	1	6																		5							1	13	
1229		5							2											4							2	13	
1245		5																		5				2		1	1	15	
1246	3	3									1						1			6							3	17	
1247																											1	1	
1268		1									1									1								3	
1269		2									2						1	1		4							2	12	
1270	1	4									1								1								5	12	
1274		3													1			1								1	1	7	
1278		4									1			1				1	3	6				1	1	1	2	20	
1279		4				1		2									1	3		11				2			3	27	
1280		2																	3								1	6	
1282		1												1					11					3	1		3	23	
1283		1						1			1						1	5	1	3						1	5	20	
1284		1															1	1	1	1								4	
1285																		5										1	6
1286																												1	1
1291		2															2	1		2				1			4	12	
1292		4				1		1									5			2							1	14	
1298		1																										3	4
1299		7						2							1			1		3						1	5	23	
1300		1															1			1								3	
1302		1											1					2		3							2	9	
1303		1															4	1		4				2			2	14	
1304								2									1			2							1	6	
1306		2						1									1			2						1	10	17	
1307																												3	3
1308		1																		1								1	3
1315		8						1									1	3		7				1			3	24	

5.6. Condicions jurídiques i clàusules.

És important tenir en compte tots les condicions que s'inclouen en els contractes emfitèutics sobretot perquè ens demostren el desenvolupament d'aquest tipus documental i també de la pròpia figura jurídica de l'emfiteusi. Aquestes condicions es van incrementant a mesura que avança el segle XIII fent-se més complexes a la centúria següent, en un procés que corre paral·lel a un altre. Ens referim al de l'etcetaració. De la mateixa manera que en els manuals notariais es van incrementant cada vegada més les fórmules i les clàusules que regulen les condicions jurídiques dels contractes emfitèutics també es van fent més evident els etcèteres al costat d'aquestes clàusules. Hom passa d'unes notes redactades en els manuals –per exemple en el d'Alcover de l'any 1228- que només tenien les dades principals del negoci escripturat fins a uns contractes més complexos i farcits de clàusules, la majoria provinents del renovat dret romà. Però la complexitat passa també per l'augment de fórmules etceterades, amb una lectura feixuga i carregosa, de difícil comprensió en tot allò que fa referència als aspectes jurídics del contracte. L'etceteració també afecta a la part dispositiva en el moment en que només es diuen els dos verbs principals seguits de la locució *et cetera*.

Referent a les condicions dels contractes la primera que trobem en els establiments alcoverencs de l'any 1245 és el caràcter perpetu del contracte –*in perpetuum*¹²⁸-. És una condició que ja no es deslligarà dels establiments donat que és un dels elements inherents a l'emfiteusi. Ara bé, sempre hi ha l'excepció

d'establiments amb uns terminis concrets. Llavors el notari fa constar el període de temps immediatament després del dispositiu i del nom del destinatari del contracte. També hi ha ocasions en les que els anys per als quals serà vàlid l'establiment apareixen més endavant dins del contracte, per exemple quan hom assenyala el cens, o fins i tot en alguna època que segueix l'establiment:

*-hoc stabilimentum est factum hodie ad XII annos*¹²⁹.

*-teneamini mihi dare pro IIIor annos predictos quartum de omnibus blado*¹³⁰.

*-dono et stabilio vobis, Poncio Aalball, ville Alchoverii et vestris, a presenti die ad sex annos continue completos et non ultra*¹³¹.

*-a proximo venturo festo Sancti Michaelis ad quatuor annos*¹³².

*-ad quatuor espleta continue venientia pro ut Deus debiter etc*¹³³.

*-ad duos annos guarets*¹³⁴.

*-a presenti die ad duos annos proxime et continue numerandos*¹³⁵

*-Fuit firmata per dictus Berengarius Spuny apocham de receptis dicto Raimundo de Podio, presbitero etc. quadraginta solidos de dictis LXXa solidos racione dicti stabilimenti ipsius trocius horti ad quatuor annos, solvere debebat pro ut in instrumento stabilimenti continetus*¹³⁶.

*-hinc ad primum venturum festum Natalis Domini et ab ipso festo Natalis Domini ad quatuor annos continue completos*¹³⁷

---

¹²⁸ AHAT, Alcover 2, f. 1 v. 1245, setembre, 15.

¹²⁹ AHAT, Alcover 106, f. 8 v. 1270, març, 1.

¹³⁰ AHAT, Alcover 116.2. 1308, març, 25.

¹³¹ AHAT, Alcover 119. 1315, juliol, 8.

¹³² AHAT, Alcover 124, f. 5. 1319, juliol, 23.

¹³³ AHCR, Reus 10, f. 30 v. 1321, novembre, 9.

¹³⁴ AHCR, Reus 17. 1329, gener, 24.

¹³⁵ AHCR, Reus 12, f. 83 v. 1330, desembre, 6.

¹³⁶ AHCR, Reus 15. 1331, novembre, 29.

¹³⁷ AHCR, Reus 32. 1339, juliol, 9.

*-a presenti die ad tres annos primo venturos continue et completos*¹³⁸.

*-de presenti die ad duos annos primo venturos et continue complendos*¹³⁹.

Un altre dels elements naturals de l'emfiteusi és la millora. L'emfiteuta té l'obligació de millorar, al que s'hi afegeix l'obligació de plantar –sobretot vinya- i no arrencar –sobretot oliveres-. Obligacions de conrear bé i fidelment i, en definitiva, de no deteriorar. D'aquesta manera el senyor imposava una sèrie d'obligacions a l'emfiteuta que anaven sempre lligades al benefici que aquell en podia treure. Les millores, en algun cas, també eren incloses dins del domini útil, dins de la clàusula en la que s'indica quines són les possessions i drets que hi ha en l'immoble establert¹⁴⁰.

*-Et ibi melioretis et nichil peyoretis*¹⁴¹.

*-ad meliorandum et cetera*¹⁴².

*-stabilimus et damus ad meliorandum et non ad peyorandum*¹⁴³.

*-ad meliorandum et non deteriorandum*¹⁴⁴.

---

¹³⁸ AHCR, Reus 32. 1340, abril, 12.

¹³⁹ AHCR, Reus 30. 1349, abril, 20.

¹⁴⁰ AHAT, Alcover 107, f. 11 v.-12. 1282, febrer, 23: El senyor dona un hort a Guillem Teixidor i la sev a muller, amb totes les entrades i sortides, possessions *...et iuribus universis et omnibus melioramentis ibi factis et faciendis*. AHAT, Alcover 141, f. 60. 1349, abril, 20. És l'establiment d'una casa atorgat per Pere Foltrer a favor de Maria, muller del difunt Ramon Albeo: *cum ingressibus et egressibus et cum omnibus suis iuribus etc pertinentiis etc. et cum omnibus melioramnetis factis et faciendis nec non, de abissu usque ad celum*.

¹⁴¹ AHAT, Alcover 111, f. 9 v. 1291, agost, 30.

¹⁴² AHCR, Reus 3, f. 47. 1300, gener, 5.

¹⁴³ AHAT, Alcover 116.1. 1306, agost, 1.

*-ad meliorandum et non ad peiorandum*¹⁴⁵.

*-ad meliorandum etc*¹⁴⁶.

*-ad meliorandum et non peiorandum, et ad plantandum et evellendum quoddam trocium terre et vinee*¹⁴⁷.

*-ad plantandum et vellendum ad meliorandum et non peiorandum*¹⁴⁸.

*-in eternum ad meliorandum et non ad deteriorandum*¹⁴⁹.

*-perpetuo, ad plantandum et evellendum, ad meliorandum et non deteriorandum*¹⁵⁰.

*-et vestris perpetuo, ad meliorandum et non deteriorandum*¹⁵¹.

Els senyors volen assegurar-se també la fidelitat dels seus emfiteutes, establint uns lligams gairebé personals i obligant-los a que no esculleixin cap altre senyor ni paguin cap més cens a ningú. Igual que la resta de clàusules i fórmules també en aquest cas ho trobem en forma etceterada, amb exemples molt escuets i que no ens donen gaires dades. És una fórmula que comença a aparèixer de forma regular cap al 1282, a Alcover:

*-et inde alium dominum etc.*¹⁵².

---

¹⁴⁴ AHAT, Alcover 124, f. 44 v.-45. 1319, novembre, 18.

¹⁴⁵ AHCR, Reus 9, f. 53. 1320, agost, 4.

¹⁴⁶ AHCR, Reus 17. 1328, juliol, 14.

¹⁴⁷ AHCR, Reus 12, f. 63 v. 1330, octubre, 2.

¹⁴⁸ AHCR, Reus 15. 1331, setembre, 23. Ho diu a la part final del document, tot seguint el dipòsit com és habitual.

¹⁴⁹ AHCR, Reus 19. 1333, febrer, 13.

¹⁵⁰ AHCR, Reus 27. 1344, octubre, 19.

¹⁵¹ AHCR, Reus 30. 1349, març, 17.

*-et inde alium dominum non eligatis nihi me et meos successores meos et preter hunc censum nullum alium censum vel usaticum mihi nec successoribus meis facere teneamini*¹⁵³.

*-et inde lium dominium non eligatis nihi vos et vestros (...)Et preter hunc censum nullum alium censum, usaticci*¹⁵⁴.

*-nullum alium censum etc.*¹⁵⁵.

*-Et sub tali conditione quod vos ipsum per nos et nostros teneatis, et alios dominos ibi non eligatis nihi nos et nostros.(...) Et sub tali conditione quod vos ipsum per nos et nostros teneatis, et alios dominos ibi non eligatis nihi nos et nostros*¹⁵⁶.

*-Et capellanum euisdem semper teneatis et non eligatis ibi alios dominos vel patronos nisi capellanos dicte capellanie. (...)Et preter hunc censum nullum alium censum etc.*¹⁵⁷.

*-Et preter hoc nullun alium etc.*¹⁵⁸.

*-Et preter nullum aliud censum etc.*¹⁵⁹.

*-Sub tali conditione quod ipsum teneatis per nos et nostros et non eligatis alios dominos etc. Et firmetis directum in me et meis. Et preter hec nullum alium etc.*¹⁶⁰.

Els exemples de Reus ens mostren una uniformitat més acusada que no pas els establiments d'Alcover respecte de la clàusula que impideix escollir cap altre senyor. Cal dir que la fórmula que trobem a Reus es va mantenint sempre igual

---

¹⁵² AHAT, Alcover 107, f.4. 1282, gener, 26.

¹⁵³ AHAT, Alcover 107, f. 11 v.-12. 1282, febrer, 23.

¹⁵⁴ AHAT, Alcover 111, f. 9 v. 1291, agost, 30.

¹⁵⁵ AHAT, Alcover 116.1. 1306, octubre, 23.

¹⁵⁶ AHAT, Alcover 119. 1315, juliol, 22.

¹⁵⁷ AHAT, Alcover 124, f. 44 v.-45. 1319, novembre, 18. *Quod ego, Ferrandus Iohannis, rector ecclesie de Alcoverio, de mantado domini Archiepiscopi, specialiter mihi facto, de voluntate et assensu Ferrarii de Olesia et Petri Vergonyos, habitatorum Alcoverii, patronorum capellanie institute in ecclesia Sancti Michaelis Alcoverii et in altari Sancte Marie Magdalene per Raimundum Riquelme, quondam, presbiterum dicti loci de Alcoverio prospiciens utilitatem dictem capellaniem nunc de novo, dono et stabilio vobis Raimundi de Veciana, filio Bernardi de Veciana, parrochie Alcoverii et vestris, ad meliorandum et non deteriorandum, videlicet, quoddam trcium terre in termino de Alcoverio(...)*

¹⁵⁸ AHCR, Reus 2, f. 3 v. 1306, octubre, 12.

¹⁵⁹ AHCR, Reus 2, f. 4. 1306, octubre, 22.

fins a mitjans del segle XIV, i gairebé sempre amb les mateixes característiques i amb l'etceteració com a complement. De tota manera cap al 1330 hom observa alguna variació en la clàusula, o almenys en la forma d'enumerar-la en el contracte.

*-Et non eligatis etc.*¹⁶¹.

*-Et preter hec nullus alium censum etc.*¹⁶².

*-Non aclamando etc.*¹⁶³

Dins de les condicions dels contractes emfitèutics també hi ha el dret de fadiga, qüestió que no comporta tantes variacions en la formulació i encara menys en els dies que hom estipulava referents a aquest dret. En general són 10 dies però també aquí trobem excepcions. A Reus hi ha dos sots-establiments que fan constar 30 dies de fadiga al primer terç del segle XIV¹⁶⁴. És la mateixa època en que deixem de trobar a Alcover aquest tipus de fadiga que era més habitual i apareixia de forma més regular en els establiments del segle XIII. El notari tant pot introduir tota la fórmula sencera com passar directament a citar la paraula *faticha* seguida dels dies estipulats, essent aquesta segona forma la més habitual i corrent, tant a Reus com a Alcover. A vegades pot succeir, com en algun dels següents exemples,

---

¹⁶⁰ AHCR, Reus 2, f. 6. 1306, octubre, 25.

¹⁶¹ AHCR, Reus 10, f. 39. 1321, desembre, 27.

¹⁶² AHCR, Reus 12, f. 16. 1330, maig, 15.

¹⁶³ AHCR, Reus 12, f. 63 v. 1330, octubre, 2. AHCR, Reus 15. 1331, novembre, 4.

¹⁶⁴ AHCR, 8. 1318, octubre, 12. AHCR, Reus 10, f. 76 v. 1322, maig, 24.

que trobem dues o més formes de redactar la fórmula de la fadiga en un mateix llibre. Una altra de les característiques que podem observar en els casos següents és la manca de fixació en les formes de determinar la fadiga en els establiments, seguint també la tònica general dels llibres notariais que fan ús d'una acusada arbitrarietat. I tal vegada on hom pot comprovar precisament aquesta arbitrarietat és en les clàusules, afirmació que creiem que ens vé reforçada pel que dèiem en parlar de l'etcetaració i les abreviatures en els manuals:

- *Fatica X dies*¹⁶⁵.

- *Si vendere vel inpignorare, faticham nobis et nostris X dierum*¹⁶⁶.

- *fatica XXX dierum etc*¹⁶⁷.

- *Faticham decem dierum*¹⁶⁸.

- *Et si vendere etc. Faticham etc.*¹⁶⁹.

- *faticham X dierum etc.*¹⁷⁰.

- *de venditione et pignorare faticham X dierum etc.*¹⁷¹.

- *Et si vendere et inpignorare etc., faticam X dierum etc.*¹⁷².

- *Et si vendere vel inpignorare volueritis faticam X dierum etc.*¹⁷³.

---

¹⁶⁵ AHAT, Alcover 2, f. 32 v. 1246, febrer, 25.

¹⁶⁶ AHAT, Alcover 2, f. 83 v. 1247, abril, 15.

¹⁶⁷ AHAT, Alcover 4, f. 25. 1278, octubre, 18.

¹⁶⁸ AHAT, Alcover 109, f. 2. 1285, setembre, 2

¹⁶⁹ AHAT, Alcover 111, f. 40 v. 1292, febrer, 16.

¹⁷⁰ AHCR, Reus 2, f. 3 v. 1306, octubre, 12.

¹⁷¹ AHCR, Reus 2, f. 5 v. 1306, octubre, 25.

¹⁷² AHCR, Reus 7. 1314, febrer, 26.

¹⁷³ AHCR, Reus 7. 1314, maig, 12.

*-Et si vendere faticam decem dierum nobis faciatis*¹⁷⁴.

*-Et si vendere primum faticam X dierum facietis*¹⁷⁵.

*-Et si vendere etc. faticam X dierum mihi etc.*¹⁷⁶.

*-Et si vendere etc. faticha etc.*¹⁷⁷.

*-Et si vendere etc. faticham decem dierum michi et meis perpetuo faciatis*¹⁷⁸.

*-Et preter etc. de venditione et pignoratione teneamini michi et meis faticam X dierum etc.*¹⁷⁹.

*-Et si vendere etc. faticham decem dierum etc.*¹⁸⁰.

A diferència dels manuals, els establiments redactats en els pergamins presenten la fadiga amb fórmules desenvolupades, si bé amb variacions d'un instrument a l'altre (Apèndix número 3). Vegem els exemples següents:

*-De venditione vero et perignore (sic) et omni alienatione alia istius donationis faciatis vos et vestri sempre nobis et successoribus nostris faticam triginta dierum*¹⁸¹.

*-De venditione autem quod et perignore istius donationis et stabilimenti vos et vestri faciantis sempre nobis et nostris faticam decem dierum*¹⁸².

Són aquestes dues fórmules similars que ja no trobarem més en els establiments ja que a partir dels primers anys del segle XIV ja s'introdueix el dret

---

¹⁷⁴ AHCR, Reus 8. 1318, agost, 14.

¹⁷⁵ AHAT, Alcover 128, f. 26. 1327, octubre, 14.

¹⁷⁶ AHCR, Reus 12, f. 10 v. 1330, maig, 2.

¹⁷⁷ AHAT, Alcover 130, f. 18. 1331, gener, 19.

¹⁷⁸ AHCR, Reus 22. 1339, febrer, 23.

¹⁷⁹ AHCR, Reus 32. 13309, juliol, 9.

¹⁸⁰ AHCR, Reus 25. 1343, febrer, 17.

¹⁸¹ Apèndix 3, doc.2.

de fatiga amb la fórmula *et si vendere vel inpignorare*... que també apareix en els manuals, tot i que sempre de forma abreviada i amb l'etceteració.

De les clàusules que trobem en els establiments destaquen, entre altres, les de tipus reservatiu, és a dir, aquelles mitjançant les quals els establiments pretenen deixar salvats alguns drets i destinades a no perjudicar els drets d'altri i a evitar possibles reivindicacions per part d'aquest¹⁸³. La característica principal de les clàusules reservatives és precisament la qüestió de l'etceteració. S'introdueix amb la paraula *salva* seguida del nom de la persona sobre qui hom vol reservar algun dret i acabant amb la locució *et cetera*, tal com vèiem en el capítol de les abreviatures. En primer lloc deixen salvats els drets dels senyors eminents, entre els que destaca l'arquebisbe, així com també la fidelitat a l'Església de Tarragona. Aquesta clàusula, amb aquests supòsits, és present a Reus gairebé en tots els instruments, i de forma regular a partir del 1307. Al Alcover es diversifica el llistat de senyors eminents, els drets dels quals hom preten salvar, donades les característiques complexes de les senyories i jurisdiccions en aquesta vila. A Alcover l'elenc de senyors els drets dels quals es reserven s'amplia respecte el cas de Reus donada la complexitat de les jurisdiccions que hi actuaven. Hi havia l'arquebisbe, el rei i el paborde del Capítol de Tarragona. Però també hi ha els marmessors del comte d'Urgell, la senyora Guillema de Montcada, la reina i el comte de Prades. La clàusula reservativa apareix no només en els establiments sinó que el seu ús es fa

---

¹⁸² Apèndix 3, doc. 3.

¹⁸³ Raimon NOGUERA DE GUZMÁN, *El Precario...*, op.cit., p.261.

més complexe en els sots-establiments ja que hom hi afegirà el salvar els drets de l'emfiteuta que s'erigeix en senyor intermedi.

De les clàusules reservatives també cal fer esment aquelles que deixen salvats els drets del senyor directe, dient *salvo dicto censu, iure, dominio, laudimio et fatica* seguit del nom del senyor, tot i que amb les conegudes diferències entre els manuals i els instruments en pergami, a les que no cal tornar a referir-nos.

Dins del text de l'establiment encara cal fer referència al seguit de clàusules que trobem en els documents. Són aquestes clàusules un indicatiu de la penetració del dret romà i de la seva recuperació, que es fa més evident en les renunciacions¹⁸⁴:

(...) Es cosa general; poques escriptures veurem al XIIIè segle i als posteriors fins al XVIè que no ens donin una llista assats completa d'accions del *Corpus Iuris Civilis*, l'acció *de dolo*, la que subvè als enganyats, la *in factum actio*, la *subveniens decepto ultra dimidium*, o sigui la vulgarment dita de l'engany de mitges, la de *restitutio in integrum*, l'excepció de divisió d'accions i la prohibició d'executar generalment mentre existeixen béns especialment obligats, la que mana començar l'execució per als béns posats en hipoteca, les excepcions i accions provinents de l'error i de la captació, i fins les *vis i metus*, etc., etc., totes són més o menys completament enunciatades amb el seu propi nom, però també, totes són renunciades¹⁸⁵.

---

¹⁸⁴ Cfr. O. GUYOTJEANNIN, et alii, *Diplomatique...*, *op.cit.*, p.80-83. A l'hora de parlar de les clàusules i seguint la tònica d'aquest manual de diplomàtica, cita dos treballs que fan referència a la relació entre les renunciacions i la penetració del dret romà. E. MEYNIAL, *Des renonciations au Moyen Âge et dans notre ancien droit*, "Nouvelle revue de droit française et étranger", 1900, p.108-142; 1901, p.243-277 i 657-697; 1902, p.49-78; 649-670; 1904, p. 698-746. Marie-Louise CARLIN, *La pénétration du droit romain dans les actes de la pratique provençale (XIe-XIIIe siècles)*, París, 1967. Paul H. FREEDMAN, *Assaig d'història...*, *op.cit.*, p.151ss. Tiziana GAGNOLA, *Il ritorno all'applicazione delle norme di diritto romano tra Po ed Appennino nei secoli XII e XIII*, "Studi di Storia Medioevale e di Diplomatica" 9(1987), p.33-48.

¹⁸⁵ Oriol ANGUERA DE SOJO, *Dret especial de la comarca de Vic*, Barcelona, 1934, p.280.

El renaixement del dret romà és l'època del dret de les renúncies, arribant a renunciar fins i tot al benefeci de les lleis que prohibeixen renunciar, diu Pons Guri¹⁸⁶. La recerca sobre la introducció del dret romà hauria de passar per l'anàlisi de les fórmules que trobem en la documentació notarial, segons una suggerència de Giorgio Costamagna. Aquest afirma que, analitzant la documentació notarial hom pot reconstruir millor el panorama del dret romà, sobretot per la riquesa d'aquestes fonts¹⁸⁷. Així ho ha fet M. Louise Carlin per a la Provença dels segles XI-XIII, mètode que ha estat seguit per Tiziana Gagnola tot aplicant-lo a la Península Itàlica als segles XII-XIII. Precisament aquesta darrera estudiosa del tema es centra en l'anàlisi de les fórmules de renúncia dins de la documentació notarial tot establint una evolució a partir d'un ordre cronològic tot i que el seu punt d'interès rau en el moment inicial de cada una de les clàusules. La primera d'aquestes en aparèixer, localitzada en documentació de la ciutat de Cremona de l'any 1146, és la *renuntiationis omni iuri*, però també hi ha la renúncia al *Senatus Consultum Velleianus* documentada a Milà al 1220, a través de la qual hom renunciava a la protecció acordada del dret romà a les dones casades. També la més coneguda o més extesa de totes, que és la renúncia *exceptio non numerate pecunie*, que també trobem en els manuals camptarragonins, sobretot en aquells instruments en els que hi ha una transacció econòmica i per tant hi ha quantitats en metàl·lic en joc (vendes sobretot). Hom les ha volgut relacionar amb qüestions

---

¹⁸⁶ Josep M. PONS GURI, *El Cartoral de Roca Rossa*, Barcelona, 1984, p.23-24. A l'any 1194 apareix citada la renúncia *non numerate pecuniae*, afegint-se més endavant la de *pecunie non recepte*.

¹⁸⁷ Giorgio COSTAMAGNA, "Bologna e il ritorno del Diritto romano nella documentazione notarile (s.XII-XIV)", a *Studio bolognesi e formazione del Notariato. Atti di un convegno (Maggio 1989)*, Milano, 1992, p. 11-21.

comercials, com ara Giorgio Costamagna per al cas de Gènova. Allí apareixen les renúncies de forma regular a partir de finals del segle XII, relacionades amb el caràcter de centre mercantil de la capital de la Ligúria dins del context mediterrani¹⁸⁸.

Pensem que és important tenir en compte totes aquestes qüestions no només per a tot el referent a l'àmbit més estrictament jurídic que acabem d'esbossar, sinó pel paper que hi juguen els notaris. És per això que centrem ara la nostra atenció en aquests aspectes, com a mostra de que els manuals notariais van ser també un vehicle per a l'expansió del dret romà i els notaris en foren els seus factors principals. Posaven per escrit els seus coneixements aplicant-los als contractes que s'establien entre els seus clients¹⁸⁹.

Seguint aquesta línia assenyalem les clàusules de tipus renunciatiu, tot i que hem de dir que en els manuals sempre ens apareixen abreviades, incloent només l' *initium* amb el verb *renuncio*, gairebé sempre seguit de l'etceteració acostumada o simplement d'un punt, signe evident d'abreviació. La més habitual en els establiments és la renúncia *non numerate pecunie, non tradite, non recepte*. Malgrat estar abreviada ens servim dels establiments redactats *in mundum* per a comprovar com realment es tracta d'aquesta renúncia. A part del seu ús es fa evident també una altra qüestió, que és general a totes les altres fórmules notariais.

---

¹⁸⁸ Giorgio COSTAMAGNA, *Il documento notarile genovese nell'età di Rolandino*, "Atti dell'asocietà Ligure di Storia Patria" 24, 2(1984), p.375-381.

Ens referim a una certa arbitrarietat amb la que els notaris redacten aquesta clàusula, gairebé donant la impressió de que no seguien una norma fixa, tot i que el seu sentit jurídic no varia¹⁹⁰:

*-renunciamus facti et exceptione non numerate pecunie et doli...*¹⁹¹

*-renunciamus exceptioni non receptorum pullorum et doli*¹⁹².

*-Et ideo renunciamus omni exceptioni non numerate pecunie et non recepte dicte intrate et dolo*¹⁹³.

*-Renunciantes exceptioni non habite pecunie et doli*¹⁹⁴.

*-Inde renunciamus omni exceptioni dicte intrate non habite et non recepte et doli*¹⁹⁵.

Aquesta clàusula renunciativa sempre apareix després de que hom ha enumerat el concepte de l'entrada, amb la quantitat en metàl·lic o el bé –un parell de pollastres- qud hom ha estipulat. També en algun cas la trobarem en alguna

---

¹⁸⁹ Ángel MARTÍNEZ SARRIÓN, *De las fórmulas instrumentales a las cláusulas negociales*, "EHDAP" 16 (1998), p.61.

¹⁹⁰ Cal tenir en compte però el paper dels formularis, en els que s'hi troba la fórmula de l'emfiteusi i les diverses clàusules. Per exemple, AHAT, Armari dels Còdexs, n. 26, f. 71v.-72: Hi ha la fórmula d'establiment emfitèutic, amb totes les possibilitats contractuals i les principals clàusules. AHAT, Armari dels Còdexs n. 27, f. 37-37v. Hi ha les fórmules *De stabilimento terre* i *De stabilimento devesie*; f. 42-42v. Amb la fórmula *Instrumentum stabilimenti domorum*.

¹⁹¹ Apèndix 3, doc. 3

¹⁹² Apèndix 3, doc. 4 Es refereix als dos pollastres que s'han esipulat en concepte d'entrada.

¹⁹³ Apèndix 3, doc. 5

¹⁹⁴ Apèndix 4, doc. 6

¹⁹⁵ Aquesta fórmula, redactada pel notari Bernat Solzina, la trobem en diversos pergams: AHCR, Almoines St. Pere, 47. 1350, agost, 4. La mateixa fórmula, però en singular, redactada pel mateix notari, en Bernat Solzina, la trobem a AHCR, Almoines St. Pere, 42. 1350, setembre, 15. També a AHCR, Varia, 7. 1350, setembre, 28. AHCR, Almoines St. Pere, 50. 1351, agost, 21. AHCR, Almoines St. Pere, 52. 1351, agost, 23. AHCR, Hospital, 17. 1351, desembre, 28.

època que apareix tot seguit del contracte d'establiment, època que també fa referència al pagament de l'entrada¹⁹⁶.

Altres clàusules que trobem en els establiments ens donen un llistat inacabable de fórmules que es obligaria a individualitzar-les i analitzar-les detingudament. De tota manera, i com una darrera consideració, cal referir-nos a l'evicció¹⁹⁷, que ja es trobava en l'emfiteusi bolonyesa amb la clàusula *et nos suprascriptis dominacionis...vobis predictis petitoris... suprascripta pecia terra qualiter super legitur omni tempore ab omni homine defensare (et auctorizare) promittimus*¹⁹⁸. Estava revestida de gran relleu verbal entre els segles X i XII a la comarca de Vic i tenia un regust semblant als preceptes de protecció carolingis. Al segle XIII aquest element s'adapta a les fórmules romanes, introduint-la en la documentació en forma de "...clàusula llarga, com si no fos condició natural derivada de dret del contracte(...)", diu Anguera de Sojo¹⁹⁹. Als establiments la trobem redactada i introduïda de diverses maneres, en alguna de les quals es diu

---

¹⁹⁶ AHCR, Reus 23. 1342, juliol, 29. Pere Solzina, capellà de la capellania instituïda a Reus per Guillem Litrà, reconeix que Pere Fuster li ha pagat 30 sous en concepte d'entrada per raó de l'establiment d'un tros de terra al terme de Porpres signat *in tabellionatu dicti loci* a 23 de juliol del mateix any.

¹⁹⁷ Les clàusules d'evicció han estat treballades per Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Clàusules d'evicció d'alguns notaris gironins del segle XIII*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 3(1984), p.13- 27. També més recentment ha posat algun exemple na M. Teresa FERRER MALLOL, "L'instrument notarial (segles XI-XV)", ponència presentada al II Congrés d'Història del Notariat Català, Barcelona, 1998 (en premsa): *obligando titi et tuis de eviccione me et omnia bona mea mibilia et immobilia, habita et habenda* (1206); *et quod tenebimur vobis et vestris de firma et legali eviccioni eiusdem et de restitutione omnium missionum, dampnorum et interesse, littis et extra et de morbo caduco ac de aliis viciis et morbis absconsis dicte serve ad usum consuetudineBarchinone*"

¹⁹⁸ Giorgio CENCETTI, *Diplomatica de l'enfiteusi...*, *op.cit.*, p.449.

¹⁹⁹ Oriol ANGUERA DE SOJO, *Dret especial ...*, *op.cit.*, p.304.

explícitament *et pro eviccione etc. obligo etc*²⁰⁰ ; *et pro eviccione obligo omnia bona mea*²⁰¹., essent la forma més habitual i regular a Reus a partir de la segona dècada del segle XIV. Anteriorment només es deia *obligo tibi bona mea*. La fórmula difereix lleugerament a Alcover, on la trobem ja a partir de l'any 1291 regularment: *Et eviccione obligamus*²⁰². Lògicament als instruments redactats en pergami apareix la fórmula desenvolupada però lògicament amb el mateix sentit que en els manuals²⁰³.

Un darrer apunt sobre les fórmules i clàusules dels establiments. Es fan més nombroses dins dels instruments a mesura que avança el temps, fent-se llargs llistats al segle XIV com una mostra de la introducció del dret romà. Però nosaltres hi veiem també un exponent del desenvolupament del notariat i del seu procés de formació, que passa també per l'aplicació pràctica dels seus coneixements. Les clàusules també són el reflex de la complexitat a la que arriben els establiments emfitèutics, que es troben plenament formats ja a mitjans del segle XIV quan nosaltres els abandonem. Uns contractes que presenten també els lligams que s'estableixen entre pagesos i ciutadans, sempre en el marc de la dinàmica feudal, i que són el retrat de com el territori del Camp de Tarragona participa també del

---

²⁰⁰ AHCR, Reus 10, f. 2-2 v. 1321, juliol, 3.

²⁰¹ AHAT, Alcover 124, f. 65. 1320, febrer, 3.

²⁰² AHAT, Alcover 111, f. 15. 1291, setembre, 26.

²⁰³ AHCR, almoines St. Pere, 50. 1351, agost, 21. *Et pro eviccione ac legali guarentia huius stabilimenti obligamus vobis et vestris omnia bona dicte capelle habita et habenda.*

desenvolupament que s'observa a la resta de Catalunya en relació amb la classe pagesa.

Els establiments acaben amb el pagament de l'entrada que fa l'emfiteuta al seu senyor. Els notaris introdueixen aquest concepte al final del contracte dient *pro intrata...*, o també *obligo res pro intrata*, fet referència a les clàusules d'evicció, i seguit sempre de la quantitat estipulada. En els pergamins trobem: *Habuimus et recepimus a vobis pro intrata huius stabilimenti ut vobis et vestris firmus habeat ...*, amb la quantitat i seguida de la renúncia a l'excepció *non numerate*. Els preus fluctuen, i tant els trobem en espècie com en metàl·lic. Quan es tracta d'entrades en espècie són generalment animals –un parell de gallines, un parell de capons, un parell de perdius-. Més complex és ja parlar de les quantitats pecuniàries així com de les seves variacions. Tenim com a exemple el cas del Maresme, on les entrades dels establiments es mantenen entre 10 i 220 sous fins a l'any 1320, mentre que augmenten en el període següent, marcat fins al 1350, arribant fins a 400 sous. Pel que fa als sots-establiments els preus de l'entrada és entre 10 i 60 sous fins a l'any 1320, i augmenta fins als 300 sous en els següents 30 anys.

A Alcover hem localitzat entrades des de 4 diners fins als 150 sous. Al llarg del segle XIII es van mantenint entre els 3 d de l'any 1228 i els 20 sous, però a finals de la centúria es nota un cert augment en les quantitats, si bé no és espectacular. Hi ha però algunes excepcions, com a l'any 1270, en que trobem una entrada de 110 sous, i també al 1282 una altra de 80 sous- fins arribar al 1315 amb 150 sous d'entrada. A Reus partim de quantitats com els 6 diners fins arribar a un

màxim de 100 sous, ja a l'any 1318 repetint-se als anys 40. Malgrat aquests pocs exemples es fa difícil afirmar que hi ha una tendència a l'alça en els preus de les entrades, per a la qual cosa caldria analitzar cada un dels documents i establir les diverses tendències, comparant per exemple amb les dades que tenim per al Maresme.

5.7. Els sots-establiments.

Dins de la dinàmica de l'emfiteusi encara hi ha la qüestió dels sots-establiments, estretament relacionada amb l'existència dels dos dominis inherents al contracte emfitèutic. De la mateixa manera que en parlar de l'aparició de l'emfiteusi feiem referència a la legislació ara cal tornar-hi ja que precisament la subemfiteusi estigué regulada al darrer terç del segle XIII. Els primers contractes de sots-establiments s'han localitzat a Barcelona cap al 1273²⁰⁴. No obstant es diu que hi ha diferències entre la subemfiteusi barcelonina i la de la resta de Catalunya, situant-se les diferències precisament en el nombre de senyors intermedis, que a Barcelona podien arribar fins a tres. D'aquesta manera els sots-establiments fan que l'emfiteusi adquireixi un caràcter piramidal, però a la vegada es pot considerar com un deteriorament del model clàssic de l'establiment emfitèutic, cosa que es va donar molt més al segle XV. Fou quan l'emfiteusi es

---

²⁰⁴ Tomàs LÓPEZ PIZCUETA, *La Pia Almoïna...*, *op.cit.*, p.257-263. Inclou un apartat amb la legislació de la subemfiteusi.

complex i desenvolupat, amb múltiples matisos i variacions, conseqüència d'un procés de llarga durada²⁰⁵.

Hi ha per tant una diferència clau entre els establiments que hem analitzat en els apartats anteriors i els sots-establiments. Aquests són els establiments concedits per tinents del domini, els emfiteutes, a tercers. Sílvia Gassiot, analitzant un capbreu del domini de Cervelló, observa el predomini d'establiments entre els anys 1241 i 1300. Els sots-establiments tenen uns moments àlgids: el primer entre 1290-1310, creixent entre 1320-1330, i un tercer temps amb un augment considerable als anys 1350-1360. Sobretot són objecte dels sots-establiments terres procedents de masos i en el capbreu són els tinents sots-establerts els que declaren. Ara bé, diu Gassiot que en el capbreu no es diferencia, a nivell de nomenclatura, els establiments dels sots-establiments. Només una anàlisi exhaustiva i detinguda del document permet copsar aquesta realitat²⁰⁶. Les dades que aportem coincideixen amb les mateixes corbes que al Maresme o a Vic, segons Coral Cuadrada²⁰⁷. La tendència a l'alça després d'un període de crisi és general, entenent el sots-establiment com una forma de seguretat, com una manera d'estabilitzar mà d'obra per part dels tinents²⁰⁸. La proliferació de sots-establiments s'ha relacionat amb la intensificació dels conreus, en una major pressió

---

²⁰⁵ Gerard CARCELLER, *La baronia de Queralt...*, *op.cit.*, p.105-109.

²⁰⁶ Sílvia GASSIOT, "Herència i mercat de la terra: l'accés a la propietat al domini de Cervelló segons el Capbreu de 1374-1377", a *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña Bajomedieval*, Barcelona, 1993, p.87-89; 91-95.

²⁰⁷ Coral CUADRADA MAJÓ, *Senyors i ciutadans...*, *op.cit.*, p.70.

demogràfica i en la productivitat i rendabilitat dels predis. Però també en temps de crisi, per això Sílvia Gassiot diu que augmenten al domini de Cervelló a partir de la Pesta Negra. Un punt d'inflexió aquest que provoca canvis en l'estructura senyorial i els senyors, els quals, per tal d'evitar que els camperols marxïn a les ciutats, es veuen obligats a vendre les franquícies i a reduir els censos. El règim feudal s'afebleix i cau la renda senyorial, a més de l'aparició del fenomen dels masos ròncos i, en definitiva, de tota la problemàtica dels remences analitzada exhaustivament per Hinojosa i Vicens Vives, als que cal afegir noves aportacions²⁰⁹. De fet, abans de la Pesta Negra, i tal com ha estudiat Assumpta Serra per al Collsacabra, proliferaren els establiments emfitèutics però també fou un temps marcat per la superpoblació. Això provocà l'explotació de totes les terres conreables, fins i tot les marginals, així com la divisió de terres en diverses parcel·les. Un temps aquest caracteritzat també per l'aparició de certes càrregues personals –homes solius i afocats-, les quals s'incrementaren després de la Pesta Negra afegint-se a les obligacions dels emfiteutes. Però encara hi ha una altra realitat contractual, segons Assumpta Serra:

---

²⁰⁸ Sílvia GASSIOT, "Herència i mercat de la terra...", *op.cit.*, p.95.

²⁰⁹ Assumpta SERRA I CLOTA, *La comunitat rural a la Catalunya Medieval: Collsacabra (s.XIII-XVI)*, vic, 1990, p.67-75; 132-133. Analitza la situació contractual abans de la Pesta Negra, període marcat en gran manera pels contractes emfitèutics a més d'un temps en que la superpoblació provocà l'explotació de totes les terres conreables i la divisió de terres. També l'aparició de certes càrregues personals que s'incrementaran després de la gran pandèmia. Per a una època en que la superpoblació és dominant (segle XIII-1^a ½ segle XIV), li correspon una estabilitat que comporta l'establiment emfitèutic. Paul H. FREEDMAN, *Els orígens de la servitud...*, *op.cit.*, p.185-189. Dedicava també un capítol exhaustiu a analitzar la situació dels pagesos a partir e finals del segle XIV fins a la centúria següent i la guerra civil.

En el període anterior a la Pesta Negra, quan una persona que disposava de terres o masos subjectes a les condicions d'un establiment emfitèutic les lliurava a tercers perquè l'explotessin tot reconeixent la seva part de la propietat útil a la persona intermèdia, se solia estipular a través d'un altre establiment emfitèutic. A aquesta fórmula se la coneix com a sots-establiment. Durant els anys que van de finals del segle XIII fins a la primera meitat del XIV s'enregistren 22 sots-establiments, dels quals només un afecta un mas. Aquesta és una mostra de l'estabilitat imperant pel que fa a la unitat d'explotació(...)²¹⁰.

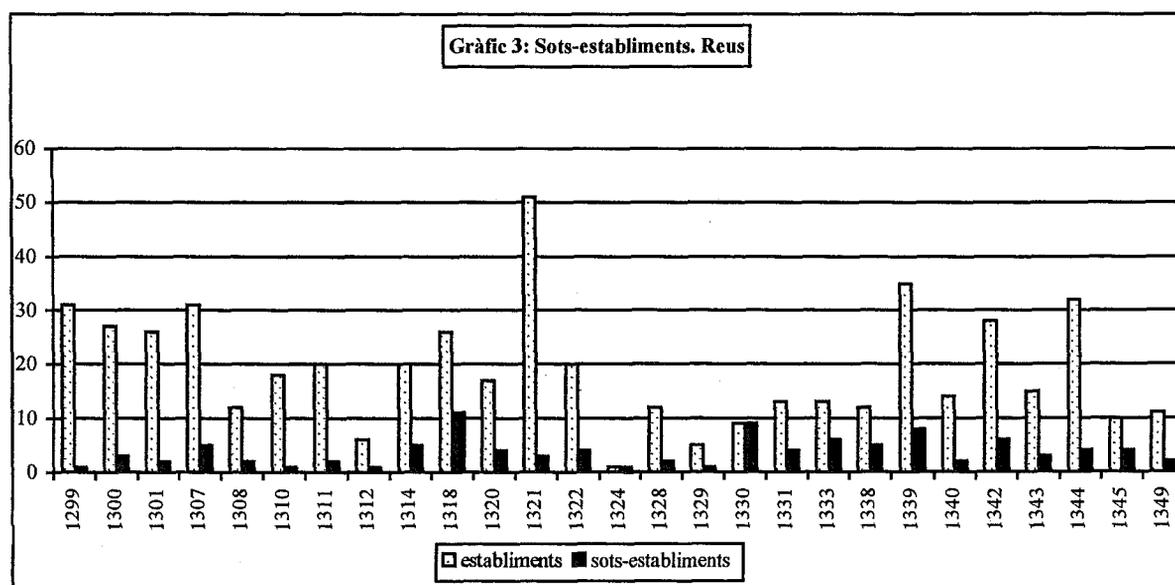
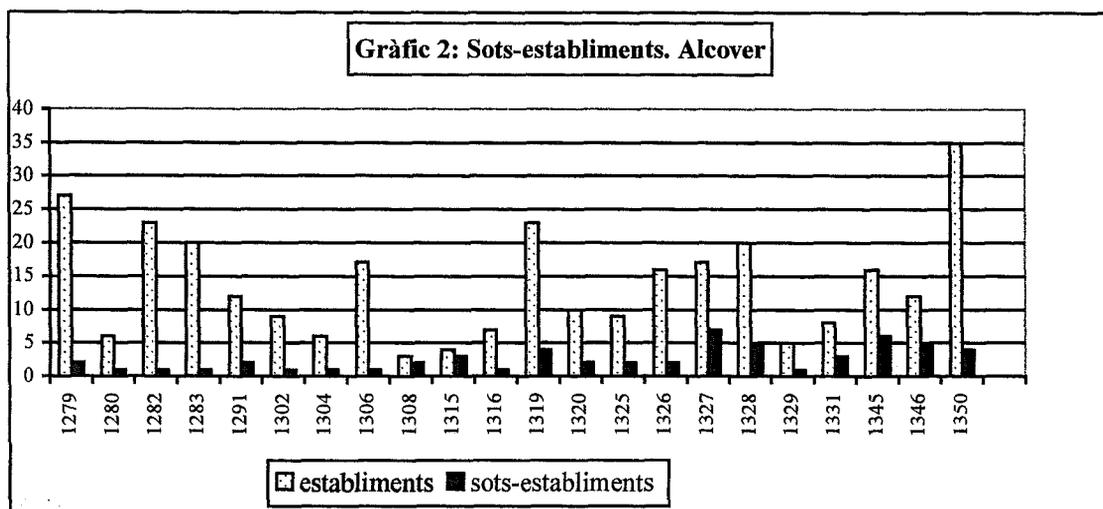
Els sots-establiments seran més freqüents en èpoques més inestables, sobretot després de la Pesta Negra i al segle XV²¹¹. La dinàmica de la subemfiteusi l'hem d'entendre igualment dins del feudalisme i, posant-nos en el lloc dels pagesos, entendre que a aquests els era ben indiferent establir-se o sots-establir-se, "...car les estructures feudals havien arrelat profundament en les mentalitats de les gents, i la qüestió de fer-se vassalls d'un altre, era el tarannà més corrent al període estudiat"²¹².

---

²¹⁰ Assumpta SERRA, *La comunitat rural...*, op.cit., p.67.

²¹¹ *Ibidem*, p.70.

²¹² Coral CUADRADA MAJÓ, *El Maresme Medieval...*, op.cit., p.234.

Per al cas que ens ocupa tenim també la presència de sots-establiments entre tots els documents que analitzem en el nostre treball (Gràfics 2 i 3). A Alcover, dels 540 establiments que treballem n'hi ha un total de 53 que en realitat són sots-establiments. A Reus són més nombrosos ja que dels 586 establiments n'hi ha 97 que són sots-establiments. La tendència és similar als casos citats, essent a l'alça i incrementant-se a la segona dècada del segle XIV. Les dades són molt semblants en un lloc i l'altre, tal com podem comprovar en els següents gràfics. Incloem les dades referents als establiments totals dels anys que ressenyem per tal de comparar el nombre de sots-establiments que hi ha en els anys en què n'hem localitzat.

Les qüestions que es desprenen d'aquests sots-establiments passen en primer lloc per la pròpia estructura diplomàtica del document. Les diferències amb els establiments són mínimes, afectant només a algunes clàusules i algun altre element que ens manifesta que realment es tracten de contractes de subemfiteusi. El dispositiu és exactament igual, amb el verb característic que ens defineix aquesta tipologia contractual. La diferència vé al moment en que es cita la cosa objecte del contracte, de la qual es diu que l'atorgant la té per un altre senyor, afegint també el cens que paga i, en algunes ocasions, el termini²¹³.

---

²¹³ A Alcover es diu el termini en 16 casos dels 54 sots-establiments, i a Reus en 40 ocasions.

Alguns senyors directes que es citen en els sots-establiments són eclesiàstics, des de l'arquebisbe, fins a dignitats del Capítol de Tarragona, preveres o capellanies i almoines instituïdes en testaments i que es nodrien amb censos emfitèutics. L'arquebisbe el trobem sobretot a Reus però són més importants encara els membres del Capítol, entre els que destaquen el prepòsit (anys 1280, 1291, 1308, 1325, 1327, 1328, 1345 i 1346), que tenia drets a Alcover i també consta a Reus (1301, 1318), i el Cambrer, senyor feudal de Reus (1322, 1333, 1340, 1345). A Reus hi ha també la presència de l'infermer de Tarragona (1318 i 1344). A Alcover encara cal afegir la presència d'un senyor directe notable. Es tracta del comanador de l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem de Vallmoll (1320, 1328 i 1331), que també tenia drets i possessions a la vila alcoverenca.

Els preveres que consten com a senyors directes són menys nombrosos a Alcover (només hi ha Ramon Riquelme l'any 1279, que a més fou notari de la vila) que a Reus. Aquí hi ha Arnau de Palaciolo capellà parroquial (1298), Berenguer Ferrer, capellà parroquial de Tarragona i executor del testament de Pere Roig (1307), Bernat Miquel, rector de Constantí (1342) i Guillem d'Olives, prebender de Tarragona (1349).

També el nombre de capellanies, almoines i altres institucions relacionades amb darreres voluntats és menys nombrós a Alcover que a Reus. Allí hi ha constància de les capellanies de Ramon Riquelme (1328-1345), i de la capellania